

Thankyou!

Livskvalitet
i tid och rum

En uppföljning av Politik för
gestaltad livsmiljö 2021 och
medskick inför framtida arbete

ArkDes

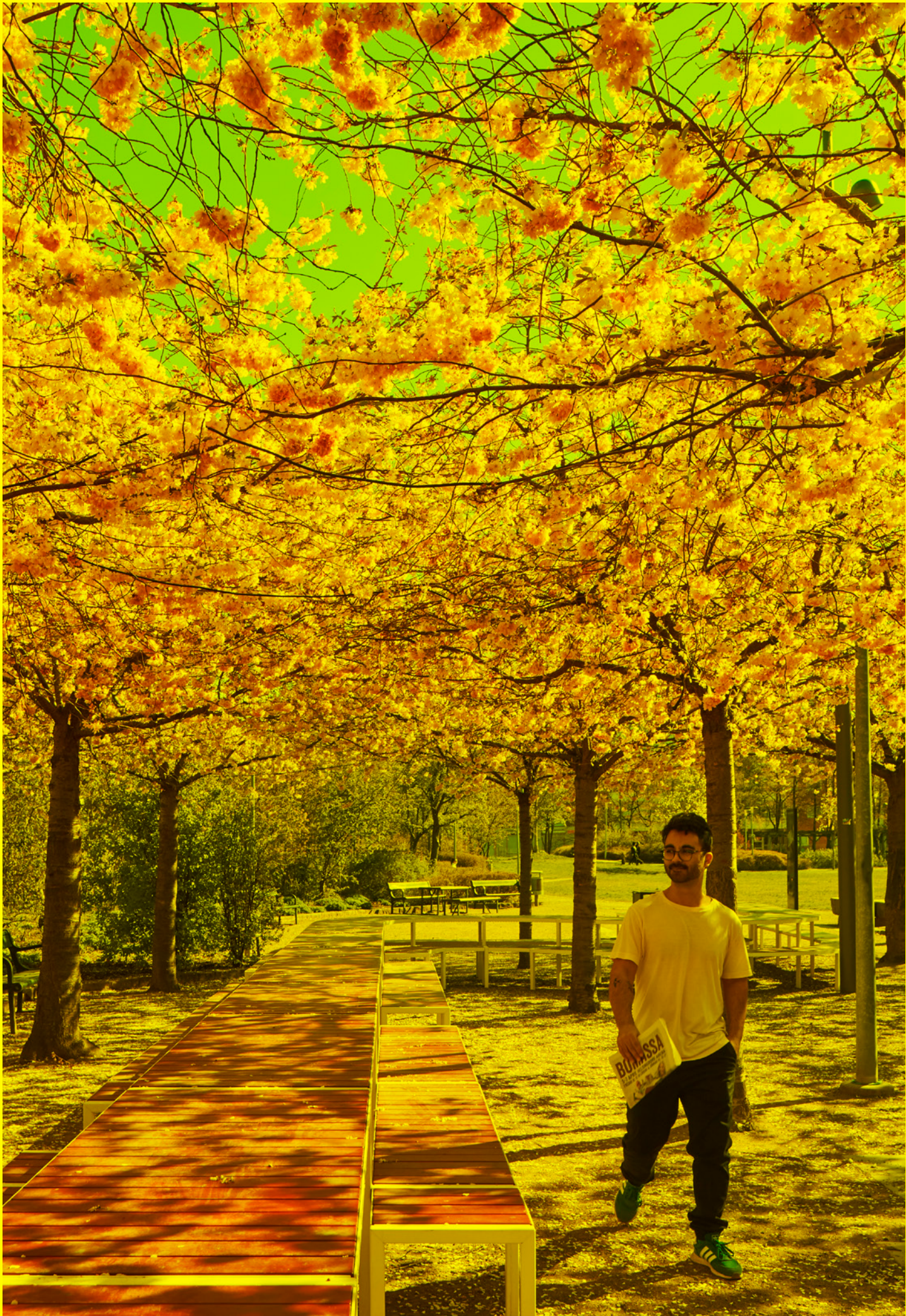

FOTO: RICKARD JOHNSON, ANDERS EBEFELDT

ArkDes

Förord.....	3
Inledning	4
Del 1 – Hur är läget?	
Vad har hänt sedan sist?	9
Att följa upp gestaltad livsmiljö	19
Intervju Helena Bjarnegård.....	23
Del 2 – Fyra områden i fokus	
Gestaltad livsmiljö utanför storstaden.....	30
Kvalitet eller kvantitet i bostadsbyggandet?	38
Gemensamma rum och mellanrum i staden	46
Cirkulär design och återbruk – från skräp till resurs.....	56
Del 3 – Medskick	
Vägen framåt – medskick till framtida arbete	66

Thinknet

FOTO: ELISABETH TOLL

Förord

DET SENASTE ÅRET har varit ett viktigt år för alla oss som arbetar med städer och stadsutveckling. Kanske är det klichéartat att påstå att vi lärt oss uppskatta det offentliga rummet på ett nytt sätt. Att säga att vi längtat efter det gemensamma och de sociala värdena när vi har suttit hemma i soffan, dagarna i ända, och stirrat in i en pixelfylld rektangel.

Men det kan ligga en sanning i detta. I sommar – när ett slags normalläge närmar sig – kommer vi kanske se våra gestaltade livsmiljöer med nya ögon, låta dem fylla oss med glädje igen och få oss att uppmärksamma de mänskliga behoven av gemenskap och tillhörighet. Men, i skuggan av vår återvunna frihet döljer sig flera stora samhällsutmaningar som nu framträder tydligare än någonsin.

Flera utmaningar måste hanteras framöver. I städer och stadskärnor har handelns nedstängning under pandemin ställt oss inför nya överväganden om hur levande platser kan skapas i frånvaron av konsumtion. Coronapandemin har dessutom synliggjort vidden av segregationen i många svenska städer, då förorter och socialt utsatta områden har drabbats hårdare än sina rika grannar. Sedan förra sommaren har även en rad demonstrationer ägt rum världen över där man krävt att personer med makt och inflytande (det vill säga vi) uppmärksammar hur etnicitet och identitet påverkat beslutsfattandeprocesser genom historien.

Om vi ska välja en positiv inramning istället, så har det senaste året visat att den stundande omställningen av våra städer kommer att handla om kulturen. Omställningen rör föreställningen om en ny stad där vi alla vill leva, som kan spegla

och svara på nya sociala mönster och samtidigt förbättra vår relation till vår omgivning. Den kommer kräva förändring från alla medborgare och vi, vi som arbetar med samhällsutveckling, måste hitta sätt att involvera alla och inspirera till en nödvändig förändring. Vi måste visa vad som är möjligt att åstadkomma genom god gestaltning.

Detta är inte ett tyckande från vårt perspektiv. Ett av de mest spännande nya initiativen inom vårt fält är EU-kommissionens projekt New European Bauhaus vars syfte är att bygga en rörelse som överbryggat glappet mellan teknologi och kultur. Kommissionen säger själva att projektet ”uppmanar alla européer att tillsammans visualisera och bygga en hållbar och inkluderande framtid som är vacker för både ögat, sinnet och själen”. Här finns tydliga kopplingar till *Politik för gestaltad livsmiljö* och dess syn på designmetoder som en väg till en meningsfull samhällsutveckling. ArkDes, Boverket, Energimyndigheten, Vinnova och Formas har bildat en grupp av statliga myndigheter som tillsammans med flera andra aktörer har formulerat Sveriges svar på EU-kommissionens uppdrag.

Den här rapporten är en sammanfattning av det senaste årets arbete med *Politik för gestaltad livsmiljö*. Här samlas en lång rad röster som tillsammans beskriver några av politikområdets allra viktigaste utmaningar. Vi är tacksamma för alla insikter som våra samverkansmyndigheter – särskilt Boverket, Statens konstråd och Riksantikvarieämbetet – bidragit med samt alla inspel från de gestaltare, forskare och initiativtagare som intervjuats och konsulterats i arbetet med denna rapport.

Inledning

Politik för gestaltad livsmiljö är en del av ett större sammanhang på både nationell och global nivå. I Sverige finns ett flertal politiska målsättningar som syftar till att skapa hållbara och klimatneutrala samhällen som är socialt inkluderande och som främjar en god hälsa. Sammantaget visar de vägen framåt för hela samhällsutvecklingen. Gestaltning är en viktig pusselbit för att nå flera samhällsmål, som exempelvis miljömål, klimatmål och folkhälsomål. Att bygga med ett långsiktigt perspektiv och med visionen om ett gott samhälle både idag och framöver är viktigare än någonsin.

ÅR 2018 KOM PROPOSITIONEN *Politik för gestaltad livsmiljö*. Det innebär att Sverige idag har en politik som tar ett helhetsgrepp kring de fysiska miljöer som omger oss, framför allt de gemensamma rummen och platserna, och understryker allas rätt att delta i samtalet om hur dessa utformas. Politiken fungerar som en ledstjärna i visionen om ett långsiktigt hållbart samhälle, den både inspirerar, synliggör och förpliktigar.

Via propositionen *Politik för gestaltad livsmiljö* har ArkDes tilldelats uppdraget att verka för att de mål som riksdagen har fastställt för arkitektur, form och design uppnås samt att följa upp politikens genomslag på området. ArkDes ska också, vid behov, föreslå åtgärder för att stärka målfyllelsen.

Varje år gör ArkDes en ansats att beskriva de stora dragen i hur politikområdet utvecklats, vilka framsteg som gjorts och vilka utmaningar som bör hanteras. Ambitionen är att återrapportera politikens genomslag med utgångspunkt i myndighetens ansvarsområden och att låta många olika röster komma till tals. Årets rapport bygger på ett gediget underlag av intervjuer, forskningsrapporter, artiklar, statistik, exempelstudier och inte minst vår årliga enkätundersökning riktad mot allmänheten. Utifrån underlagsmaterialet har fyra områden, som ansetts vara av extra stor relevans för det gångna och kommande året, lyfts ut. Dessa områden fördjupas i fristående nedslag i Del 2 av rapporten.

Vad är gestaltad livsmiljö?

Begreppet gestaltad livsmiljö har allt mer kommit in i samtalen om våra platser, byggnader och rum – även bortom de ansvariga myndigheternas räckvidd. Inte bara regioner och kommunalförbund har valt att ta begreppet till sig, det syns allt mer i kommunala planer och strategier liksom i utbildningar på våra högskolor och universitet.

Gestaltad livsmiljö som begrepp omfattar, utöver arkitektur, form och design, även stadsbyggnad, offentlig konst och kulturmiljö. Utformningen av våra livsmiljöer ska ske med hänsyn till historiska sammanhang och sociala värden samt i relation till människans

möjligheter, behov och preferenser. Eftersom begreppet berör många sakområden och professioner är samverkan mellan olika kompetenser en grundförutsättning. Det är många olika yrkeskåror och professioner som tillsammans skapar de fysiska miljöer som omger oss.

Samverkan för helhetssyn

Tillsammans med Boverket, Riksantikvarieämbetet och Statens konstråd arbetar ArkDes för att bidra till helhetssynen på den gestaltade livsmiljön. De fyra myndigheternas verksamhetsområden och perspektiv överlappar och kompletterar varandra. Myndigheterna har själva konstaterat att det är i gemensamma projekt och uppdrag, där olika perspektiv och expertis kommer till sin rätt, som samverkan fungerar bäst. Ett exempel på en sådan välfungerande samverkan är Riksantikvarieämbetets och Statens konstråds gemensamma rapport om förvaltning av byggnadsanknuten offentlig konst.¹ Den 3:e september 2020 arrangerades även en konferens där alla fyra myndigheter stod som avsändare. Konferensens genomslag och innehåll visar tydligt på styrkan och mervärdet i att arbeta gemensamt. Ambitionen är att samverkan mellan de fyra myndigheterna ska öka kunskapen om politikområdet och främja det långsiktiga arbetet med arkitektonisk, konstnärlig och kulturmiljörelaterad kvalitet och bidra till att omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer skapas av såväl offentliga som privata aktörer.

Arkitektur, form och design ska bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregerat samhälle med omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer, där alla ges goda förutsättningar att påverka utvecklingen av den gemensamma miljön.

Det ska uppnås genom att:

- hållbarhet och kvalitet inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden
- kunskap om arkitektur, form och design utvecklas och sprids
- det offentliga agerar förebildligt
- estetiska, konstnärliga och kulturhistoriska värden tas till vara och utvecklas
- miljöer gestaltas för att vara tillgängliga för alla
- samarbete och samverkan utvecklas, inom landet och internationellt

¹ *Byggnadsanknuten offentlig konst – Kunskaphöjande insatser för förvaltning av den offentliga konsten som del av kulturmiljön*. Statens konstråd och Riksantikvarieämbetet, 2019

Del 1 Hur är läget?

Selma Lagerlöfs Center, Göteborg

Foto: Åke Eson Lindman, 2019

Arkitekt: White arkitekter

Selma stad är ett samarbetsprojekt för att utveckla Selma Lagerlöfs torg i stadsdelen Backa på Norra Hisingen i Göteborg. Hjärtat i den nya stadsdelen är det nya Selma Lagerlöfs center, som är områdets nya stadsdelshus. Projektet har lagt stor vikt vid cirkulär arkitektur i form av återbruk av inred-

ning, hela 92 procent av all inredning är återbrukad. Det har genererat besparingar på nio miljoner, jämfört med om inredningen vore ny. Ett mål med inredningen har varit att de som använder lokalerna ska känna att det är något de kan vara stolta över, att det går att känna igen saker från tidigare.

Vad har hänt sedan sist?

ARKDES FÖRSTA UPPFÖLJNINGSRAPPORT av *Politik för gestaltad livsmiljö* publicerades den 1 september 2020. Rapporten summerade de två första åren med den nya politiken och beskrev utdelade uppdrag, framsteg och utmaningar. Fyra områden – barnens plats i staden, universell utformning, klimatomställning och trygghet – lyftes ut och fördjupades i fyra texter, så kallade nedslag. Den avslutande delen av rapporten gav sju medskick till det framtida arbetet, det vill säga åtgärder som kan stärka politikens måluppfyllelse.

I kommande kapitel görs en ansats att ta vid där den förra rapporten slutade. Vi ser också tillbaka på de tvärsektoriella frågor och utmaningar som lyftes i 2020 års rapport, för att se om dessa fortfarande är aktuella och vad som har hänt sedan sist.

Coronapandemins effekter

Vi vet fortfarande inte hur coronapandemin kan komma att påverka den fysiska planeringen på sikt och vilka konsekvenser den får för utvecklingen inom politikområdet Gestaltad livsmiljö. Tydligt är dock att en förskjutning har skett i hur vi ser på och använder både bostad och närmiljö. Den hårdgjorda och täta stadskärnan är inte längre lika attraktiv i den form den har idag, när mer tid tillbringas i hemmet och fler aktiviteter och möten behöver ske utomhus. Kvaliteten på stadens friytor har blivit viktiga

frågor när många vistats ute nära hemmet. Ett ökat intresse och fokus har riktats mot mindre tätbebyggda orter där bostäderna och friytorna är större och naturen närmare. Det talas i olika media om en ny grön våg, donut-effekt och kontorsdöd.

Samtidigt är klyftorna fortsatt stora mellan städer, tätorter samt gles- och landsbygder. I skrivelsen *Nationell strategi för hållbar regional utveckling i hela landet 2021–2030* (2020/21:133) konstateras att möjligheterna att bo, leva och verka i hela landet måste förbättras. Att god och omsorgsfull gestaltning, präglad av inkludering och delaktighet, är en betydelsefull del i skapandet av motståndskraftiga samhällen lyfts också.¹ För att åstadkomma detta och möjliggöra en utveckling baserad på varje plats unika värden, behöver den urbana normen ifrågasättas. Detta perspektiv fördjupas i Del 2.

Ytterligare en fråga som fått ökad betydelse det senaste året är bostadsutvecklingen. Det faktum att bostaden har blivit än mer central i människors vardagsliv, har lett till fördjupade diskussioner om trångboddhet och behovet av flexibla planlösningar.

De bostadsstandarder som utarbetades för kärnfamiljen från mitten av 1960-talet fram till strax innan millennieskiftet, behöver nu ses över igen och utvecklas för att svara mot nya och delvis förändrade behov. Under de senaste åren har bostadsbyggandet rört sig mot mindre

1 *Nationell strategi för hållbar regional utveckling i hela landet 2021–2030* (Skr. 2020/21:133). Regeringskansliet, 2021.

bostäder och yteffektiva planlösningar, men pandemin har tydligt visat på behovet av ett mångfunktionellt hem där flera olika funktioner ska och kan samsas på samma begränsade ytor. För att få till stånd denna utveckling krävs visioner och innovationer som möter behoven av att bo, leva och verka i såväl vårt samtida som framtida samhälle.

Även bostadsfrågan fördjupas i Del 2 av rapporten.

Våra gemensamma rum

Även utvecklingen av grönområden och andra offentliga miljöer kommer troligtvis att förändras i coronapandemins kölvatten. I städerna har bebyggelseutvecklingen sedan länge präglats av att parker och grönområden tas i anspråk för att förtäta i befintliga, ibland redan täta strukturer. En forskningssammanställning gjord på Chalmers visar dock att förtätning inte enbart har positiva effekter, särskilt inte på folkhälsan och sociala värden. Trots att ökad densitet i bebyggelsen minskar utsläppen, riskerar livsmiljöerna att försämrans.²

När städer förtätas ökar även kraven och belastningen på de krympande grönytorna. Dessa ska ofta fungera som både förskolegårdar, rekreationsområden, motionsområden och mötesplatser. Dessutom ska de tillhandahålla en variation av ekosystemtjänster, som exempelvis dagvattenhantering, biologisk mångfald och bullerreglering.

Att de gröna ytorna krymper får konsekvenser, inte bara för luftkvaliteten och den biologiska mångfalden. Människor värnar om grönskan, det är den aspekt som allra flest tycker är viktig när offentliga miljöer ska utvecklas. Bland forskare

har det även sedan länge lyfts att grönytorna inte räcker till och att det framför allt är barnen som kommer i kläm. I förra årets rapport lyfte Lena Jungmark att fri- och lektytor för barn ofta får stryka på foten när städer förtätas. De mindre kommuner som intervjuades använde i regel Boverkets allmänna råd som riktmärke medan de större kommunerna hade satt egna, lägre, ytbestämmelser. Boverket har under våren önskat ett utökat bemyndigande att meddela föreskrifter om friyta för lek och utevistelse enligt Plan- och bygglagen. Detta för att kunna ställa bindande krav på kvaliteter och placering av friytor för lek och utevistelse vid fritidshem, skolor, förskolor och annan jämförlig verksamhet. Ytkrav hanteras dock inte, men förändringen är ett viktigt steg i rätt riktning då studier visar att vistelse utomhus stimulerar till fysisk aktivitet och är positivt för barnens lek, lärande och hälsa.³

Men mycket arbete återstår. Under ett år av coronarestriktioner har de bostadsnära friytorna blivit allt viktigare. För någon är det en trädgård eller en närbelägen skog. För andra, som bor i täta stadskärnor, har kanske gator, parker och torg blivit fristäder. Särskilt äldre har påverkats kraftigt. Enligt Folkhälsomyndigheten har den fysiska isoleringen lett till både depressionskänslor och sömnsvårigheter bland personer i åldern 70 år och uppåt. Värst drabbade är äldre med någon typ av funktionsvariation.⁴ Den Sifo-undersökning som ArkDes genomfört visar även att det är just personer över 65 som i högst utsträckning förändrat sitt sätt att använda de offentliga miljöerna. 40 procent av de svarande över 65 år har minskat sin användning av parker, gator och torg medan 29 procent har ökat sin användning av de offentliga miljöerna.

2 Berghauer Pont, M., Perg, P., Haupt, P. et al. *A systematic review of the scientifically demonstrated effects of densification*. Chalmers, 2020.

3 *Önskemål om utökat bemyndigande att meddela föreskrifter för friytor för lek och utevistelse vid skolor, förskolor, fritidshem och annan jämförlig verksamhet* (dnr: Fi2021/01561). Boverket, 2021.

4 *Konsekvenser för personer 70 år och äldre av smittskyddsåtgärder mot covid-19* (Art.nr: 20168). Folkhälsomyndigheten, 2020.

ArkDes arbete med gemensamma rum

↑ Street Moves

Formgivare: LundbergDesign

Med projektet *Street Moves* har ArkDes utmanat bilnormen och gatans struktur. Med hjälp av moduler i trä, där plats för umgänge och hållbar mobilitet ersätter parkeringsplatser, har tre gator förändrats under en testperiod. Över 70 procent av de som vistades på dessa platser tyckte att modulen inneburit en förbättring.

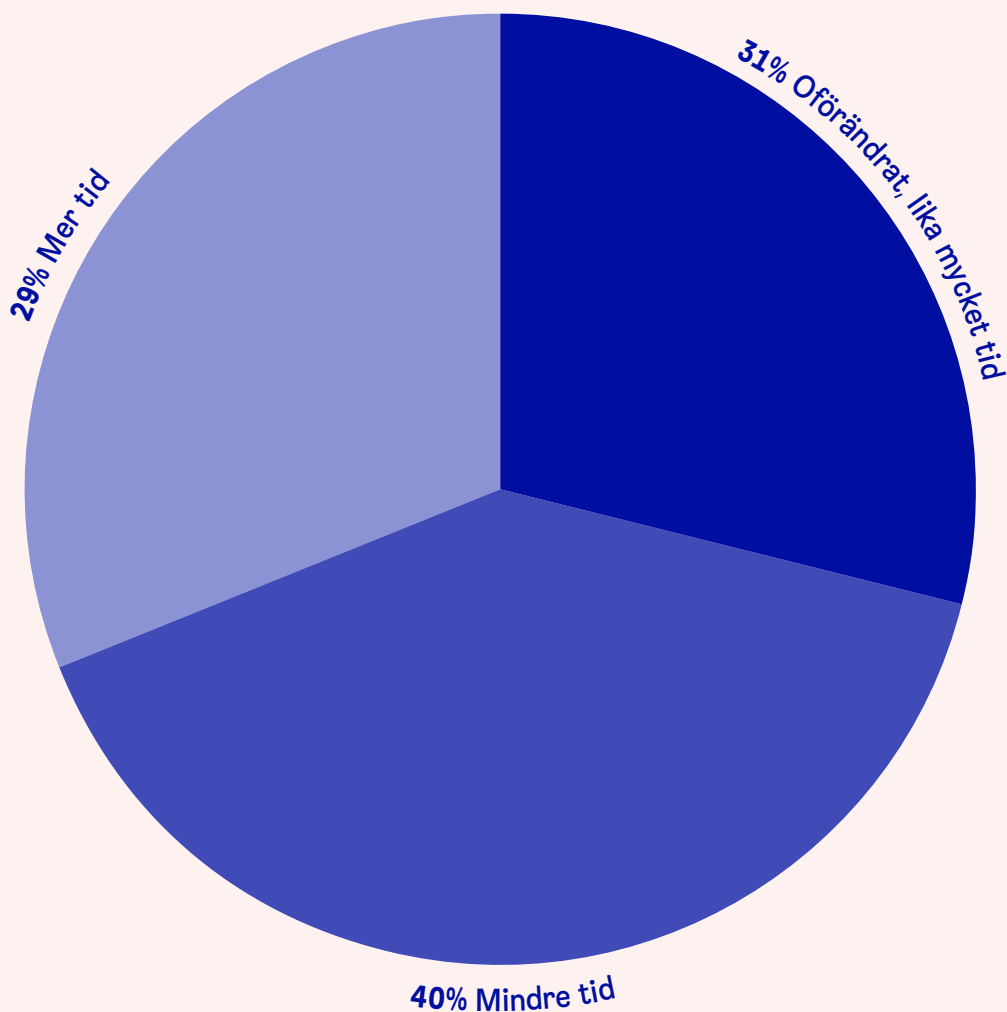
ArkDes Think Tank Open Call: Gemensamma rum och mellanrum

Årets upplaga av utlysningen *ArkDes Think Tank Open Call* hade temat Gemensamma rum och mellanrum. Fem projekt, av över 130 sökande, har tilldelats medel för praktisknära och utforskande projekt som ska arbeta med torg, parker, platser och en tillsammansbyggd kiosk. Projekten avslutas i november 2021.

DET SENASTE ÅRETS omvälvande samhällsförändringar har skapat ett ökat utrymme för att diskutera och omforma det offentliga rummet. En stor del av ytan i våra städer och samhällen upptas fortfarande av stillastående bilar och trafik. För att allmänna platser verkligen ska vara till för alla behövs innovativt tänkande, kunskap och nya arbetssätt som skapar förutsättningar för en universell utformning, något som även berördes i förra årets rapport. Att skapa platser där människor i alla åldrar kan

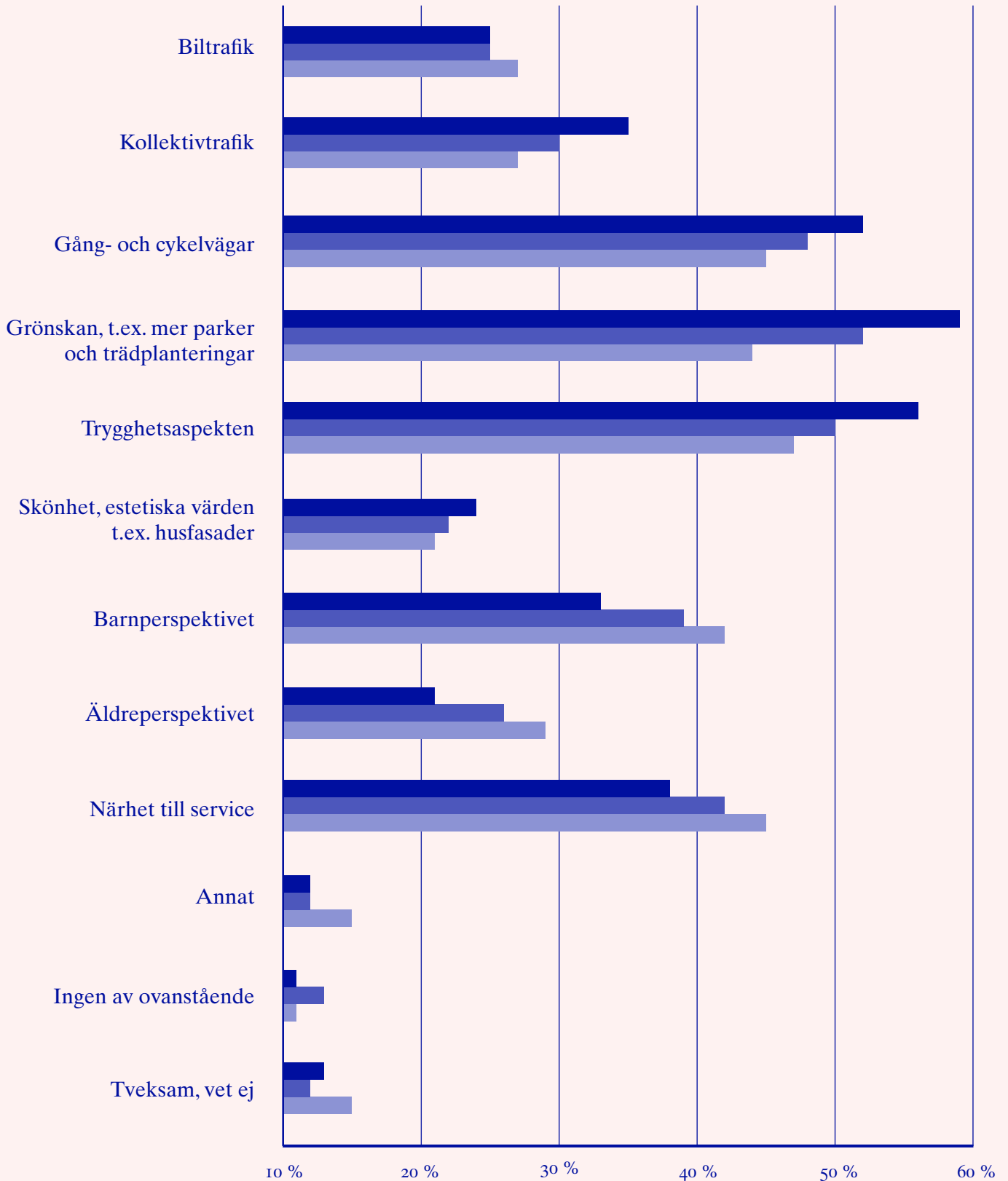
vistas tryggt och på lika villkor, där de trivs och känner sig hemma, är en viktig fråga inom politikområdet. Enligt den Sifo-undersökning som genomförts av ArkDes ser stadsbor "grönska", "trygghet" samt "gång- och cykelvägar" som de viktigaste aspekterna att satsa på i utvecklingen av framtidens samhällen. På glesbygden lyfts samma frågor fram som viktiga, dock inte lika tydligt. Här trycker de svarande även hårt på faktorer som "närhet till service" och "barnperspektivet".

På det hela taget, har coronapandemin förändrat hur mycket tid du spenderar på offentliga platser utomhus (T.ex. parker, naturområden, gator och torg)? På offentliga platser utomhus spenderar jag...
(Personer 65–79 år)

Vad anser du är viktigast att ta hänsyn till i planeringen av din närmiljö?

■ Större städer
■ Mellanbygd
■ Glesbygd

Skillnader har synliggjorts

Coronapandemin har även synliggjort sociala skillnader och utmaningar kopplade till trångboddhet, boendesegregation och en ojämlik arbetsmarknad. Dessa problem är inte nya då klyftorna i samhället har ökat under en längre tid. Däremot har skillnaderna synliggjorts då socioekonomiskt utsatta grupper drabbats hårdare än andra av coronapandemin.

I rapporten *Den hala tvålen*⁵ beskrivs att inkomstskillnaderna, som i Sverige ökat under de senaste decennierna, förväntas fortsätta växa. Det sociala hållbarhetsperspektivet är, enligt rapporten, fortfarande i sin linda.

Det saknas tillräcklig kunskap, kompetens, forskning och verktyg för att komma framåt. Samtidigt är den sociala hållbarhetsdimensionen grundläggande för att nå andra hållbarhetsmål. *Politik för gestaltad livsmiljö* präglas av en stark tro på vad gestaltningen kan åstadkomma. Arkitektur, form och design är inte hela lösningen, men de är viktiga pusselbitar i skapandet av ett hållbart och jämlikt samhälle. Den fysiska gestaltningen kan överbrygga barriärer, förse människor med goda och hälsosamma livsmiljöer och skapa stolthet genom omsorgsfull förvaltning, konst, grönska och god arkitektur. De fysiska strukturerna kan också ge signaler och utgöra symboler för vem och vad som är viktigt i stadens rum och i samhället i stort, såväl ur ett nutida som ur ett historiskt perspektiv.

Trots det sociala perspektivets framträdande roll i politiken saknas fortfarande regeringsuppdrag som syftar till att öka kunskapen kring gestaltningens effekter på den sociala hållbarhetens många aspekter.

Bred politik och smala uppdrag

Enligt det nationella målet ska arkitektur, form och design bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregerat samhälle med omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer, där alla ges goda förutsättningar att påverka utvecklingen av den gemensamma miljön. Bland de gestaltande professionerna finns verktyg och metoder som kan bidra till den sociala hållbarheten, dock saknas både kunskap och uppdrag. ArkDes lyfte i 2020 års uppföljningsrapport att politik-

området visserligen är brett, men uppdragen är smala. Vissa frågor, såsom segregation och påverkansmöjligheter, faller mellan stolarna och nya uppdrag. Boverkets uppdrag om plats-samverkan är exempelvis inte organisatoriskt kopplad till politiken. Genom uppföljningen kan sådana luckor, eller tvärliggande frågor uppmärksammas, men det räcker inte. Det är påtagligt att perspektivet gestaltad livsmiljö och det nationella målet inte genomsyrar alla beslut och insatser som påverkar den fysiska miljön. Politiken har ännu inte fått fullt genomslag på varken myndigheterna, departementen eller regeringskansliet. 2020 års rapport lyfte att perspektivet gestaltad livsmiljö behöver lyftas in i fler projekt och processer, i synnerhet de som initierats av staten. På den fronten finns fortfarande mycket kvar att göra.

2020 års medskick

- Bred politik smala uppdrag
- Ökad kunskap ger delaktighet
- Dålig gestaltning kostar
- Hållbarhet i upphandling
- Förebildlighet ger stolthet
- Flexibilitet och återbruk
- Gemensamma rum

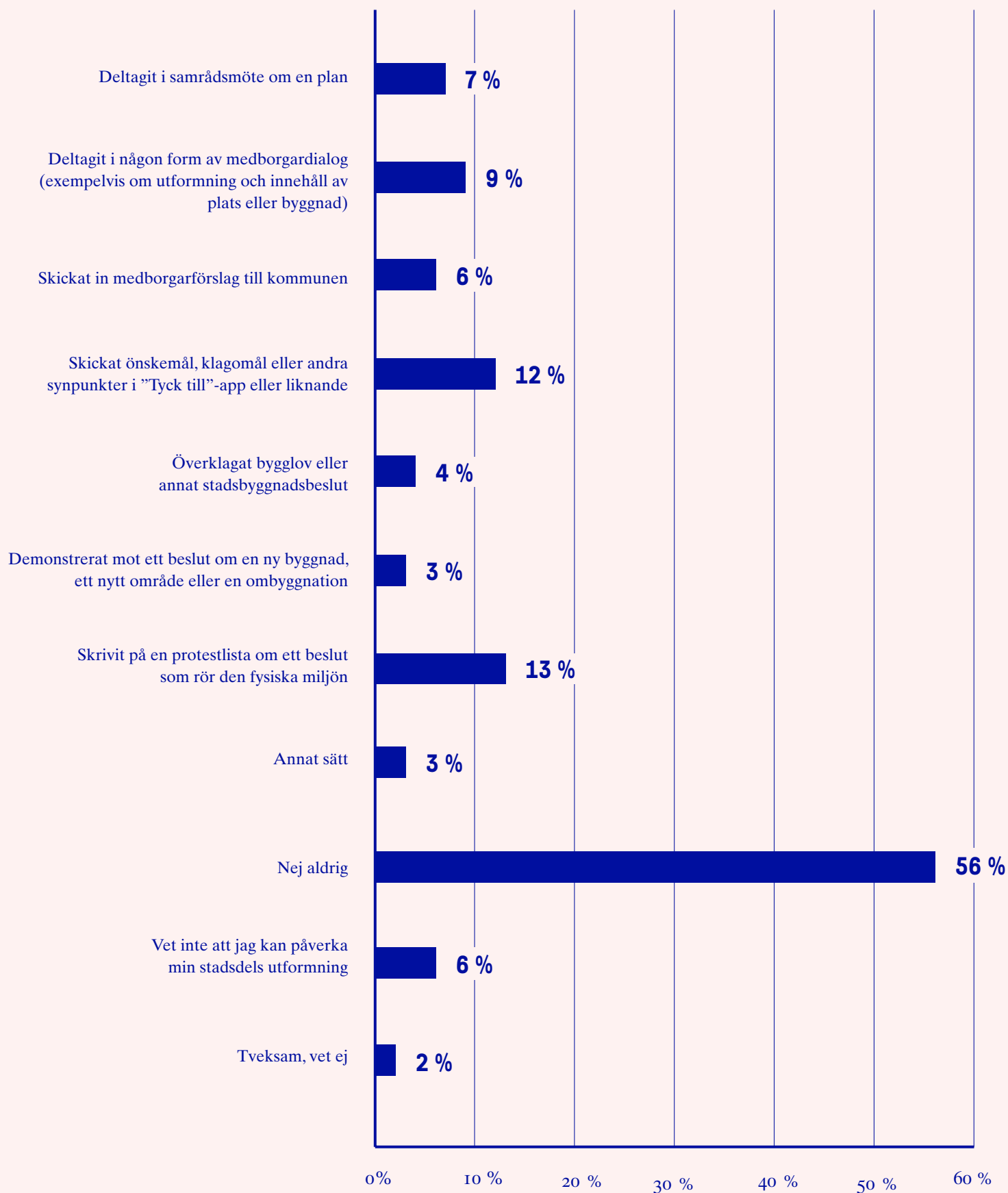
Ökad kunskap ger delaktighet

I underlagen till såväl förra årets rapport som till denna framkommer att allmänhetens delaktighet i stads- och samhällsutvecklingen i stort samt i utvecklingen av den egna närmiljön inte lever upp till politikens mål. 56 procent av de tillfrågade har aldrig agerat i syfte att påverka utformningen av sin närmiljö, sin ort eller sin stadsdel. Den vanligaste formen av deltagande är dessutom reaktiv och handlar om att skriva på protestlistor eller att skicka in kommentarer eller klagomål via en app. Särskilt lågt deltagande syns bland unga vuxna som även är den grupp med lägst medvetenhet om sin möjlighet att påverka.

Enligt det nationella målet för arkitektur, form och design ska alla ha möjlighet att påverka utvecklingen av de gemensamma miljöerna. För att nå detta mål behöver hela befolkningen, oavsett ålder, boendemiljö, bakgrund etcetera,

5 *Den hala tvålen: verktyg och metoder för social hållbarhet i fysisk planering och stadsutveckling* (Fi2021/01533). Regeringskansliet, 2021.

Har du som medborgare någon gång agerat i syfte att påverka utformningen av din närmiljö/tätort/stadsdel?

Regnlekplatsen, Göteborg

Foto: Peter Svensson

Arkitekt: 02 Landskap,
My Lekberg Hellström

Samverkanspartner: Annika
Oskarsson och Thomas Nordström

Regnlekplatsen är en lekplats som skapar möten mellan människor och aktiverar barnen när det regnar, när många annars väljer att stanna inomhus. På regnlekplatsen har man kunnat tillgodose det önskemål som finns hos Göteborgarna, om att ta vara på de möjligheter som regnet ger. Det är en spännande och estetiskt

tilltalande lekplats där form såväl som funktion stimulerar fantasi och lek. Den bjuder också in till dialog med barn och unga rörande klimatets förändringar och hur ökande regnmängder är en effekt av det.

känna till vilka påverkansmöjligheter som finns. Utöver det gynnas även deltagandeprocesser av att allmänheten har en förståelse för olika frågor och perspektiv rörande arkitektur och samhällsbyggnad. Ju högre kunskapsnivå desto bättre och mer djuplodande dialog. Kunskapen hos allmänheten skulle exempelvis kunna öka ytterligare genom att integrera samhällsplanerings- och gestaltungsfrågorna i skolornas undervisning, genom att frågorna presenteras och debatteras i media och genom att kommunerna bjuder in allmänheten i de processer som är kopplade till den fysiska planeringen.

Under 2020 har begreppet gestaltad livsmiljö fått en ökad spridning och fler kommuner har valt att använda det i sina program och policys. Samtidigt har perioden som varit inneburit stora utmaningar. Möjligheten att delta i möten, workshops, vandringar och andra former av medborgardialoger direkt på plats har under pandemin inte fungerat, och många samrådsmöten har skett helt digitalt. Det har gett en ökad tillgänglighet och delaktighet för vissa grupper, samtidigt som möjligheten att delta har försämrats för de grupper som saknar digitala verktyg.⁶ Hur erfarenheterna från det senaste årets digitala omställning tas om hand efter pandemin återstår att se.

En glädjande utveckling är att begreppet gestaltad livsmiljö tagit sig in på universitet och högskolor. Under hösten 2020 genomfördes en kurs i *Gestaltad livsmiljö* på Högskolan i Dalarna, Södertörns högskola tog upp ämnet i kursen *Gestaltade livsmiljöer* våren 2021 och Stockholms universitet lyfte ämnet i kursen *Utmaningsdriven projektledning inom kultur och stadsutveckling*. Arkitekturakademien, ett samarbetsorgan för de fyra svenska arkitektskolorna vid LTH, Chalmers, KTH och Umeå universitet lyfte tillsammans med ArkDes i januari 2021 politikens utmaningar i ett gemensamt seminarium.

Dålig gestaltning kostar

“Hållbarhet och kvalitet ska inte underställas kortsiktiga ekonomiska överväganden.” Det är, enligt *Politik för gestaltad livsmiljö*, en av de pre-

ciseringar av målet som ska leda till politikens genomförande och som lyftes både i medskick och nedslag i förra årets rapport. Att tiden för kortsiktiga ekonomiska lösningar är förbi syns även på internationell nivå. Både inom EU och FN lyfts vikten av att fokusera på samhällsnytta och cirkulära produktionssystem snarare än maximerad kortsiktig avkastning⁷. Detta syns inte minst i initiativet New European Bauhaus vars ledord är ”hållbarhet, estetik och inkludering”. Det är dessa långsiktigt samhällsbyggande aspekter som skapar attraktivitet. För att Sverige ska fortsätta ligga i internationell framkant behöver utvecklingen styras åt just det hållet.

Under 2020 har den nya avfallslagstiftningen kommit på plats, vilken genom att ställa krav på återanvändning och materialåtervinning för olika avfallsslag drivit på utvecklingen av återbruk och cirkularitet inom byggbranschen. Samtidigt är det fortfarande svårt att värdera bevarandet av befintliga byggnader, att räkna på byggnaders långsiktiga samhällsnytta och ta in både nya och befintliga byggnaders hela livslängd och förvaltningsbehov i beräkningarna. Här kan vi se en utveckling där befintliga resurser i allt större utsträckning uppmärksammas och tillmäts ett värde, men än så länge finns mycket kvar för att certifieringsystem och värderingsmodeller skall mötas samt tala samma språk.

Hållbarhet i upphandling

Enligt propositionen ska gestaltningen skapa värden som har betydelse för människors hälsa och livskvalitet samt stärka hållbarheten över tid. Det gestaltade ska ge upphov till stolthet, både hos de som planerar, de som bygger och förvaltar och de som bor. Men politiken förpliktigar också. Det är det offentliga, alltså kommuner, regioner och stat som bär det största ansvaret för att skapa en sådan utveckling. Här är upphandlingen ett kraftfullt verktyg.

Att arbeta med kvaliteter, särskilt omätbara sådana, är dock komplext. Det är svårt att bedöma vinsterna av bra planlösningar, varsamt hanterade natur- och kulturmiljöer, en god gestaltning eller en väl genomförd

6 Digital omställning till följd av covid-19 (Rapportnr: PTS-ER-2021:1). Post- och telestyrelsen, 2021.

7 Den hala tvålen: verktyg och metoder för social hållbarhet i fysisk planering och stadsutveckling (Fi2021/01533). Regeringskansliet, 2021.

medskapandeprocess. Att bedöma kortsiktiga kostnader av satsningar på gestaltning och ekosystemtjänster är däremot relativt enkelt. I en verklighet där den fysiska planeringen i stor utsträckning präglas av marknadsstyrning är det lätt att kvantifierbara ekonomiska värden hamnar i fokus⁸. Då är det av största vikt att staten agerar enhetligt för den typ av långsiktig kvalitet och hållbarhet som betonas i *Politik för gestaltad livsmiljö*. Hållbarhet och kvalitet hör ihop, och hållbarhet handlar i mångt och mycket om tid.

Fortfarande, över tre år efter politikens antagande, genomförs dock utredningar som snarare syftar till att sänka byggkostnaderna än till att öka kvaliteten och hållbarheten i det byggda. När byggtakten behöver öka för att möta den demografiska utvecklingen kan sänkta kvalitetskrav tyckas vara en bra och enkel lösning, men den är inte långsiktig och den leder inte till en samhällsutveckling i framkant. Sänkta kostnader kan snarare stå samhället dyrt på längre sikt. Cajsa Crona formulerar detta väl i rapporten *Att bygga billigt är dyrt*:

“När det gäller kvalitet i utförandet är omsorg om det byggda viktigt för människor. Även om det inte alltid är medveten förståelse i känslan av att något är vackert och skönt ligger det ofta omsorg i detaljen och materialanvändandet bakom trivsel. Det vi bygger idag ska stödja mänskligt liv i många generationer framöver om vi ska kunna påstå att vi bygger hållbart. Ur ett långsiktigt perspektiv är det dyrt att bygga billigt”⁹

Flexibilitet och återbruk

Att skapa kvalitet och värden handlar även om att möta förändringar i hur vardagslivet organiseras. Under det senaste året har efterfrågan på större bostäder ökat, medan många kontor och butiker står tomma. Gestaltningen måste kunna hantera dessa förändringar.

Dessutom behöver byggandet hantera

nya klimatmål och avfallsregleringar. Klimatpolitiska rådets senaste rapport understryker att utsläppsminskningen i Sverige inte är tillräcklig för att de klimatpolitiska målen ska nås.¹⁰ En ny lag om klimatdeklarationer planeras att införas i januari 2022, men gränsvärden föreslås införas först 2027 och då endast för byggskedet.¹¹ Byggssektorn står för över en femtedel av Sveriges utsläpp av växthusgaser och 35 procent av den totala mängden genererat avfall.¹² I Naturvårdsverkets uppföljning av Sveriges nationella miljömål framhävs ett behov av ökat återbruk och cirkularitet i just byggsektorn. Med den nya avfallslagstiftningen har branschen börjat röra sig åt rätt håll, men det går för långsamt. En del i utmaningen ligger i att de system, modeller och regler som är tänkta att hjälpa snarare stjälper. Den utmaningen beskrivs i Del 2.

Förebildlighet ger stolthet

Arkitektur, form, design, konst och kulturmiljö kan bidra till att lösa komplexa samhällsutmaningar där olika intressen och värden ska samspela. I *Politik för gestaltad livsmiljö* anges offentlig förebildlighet som en av de viktigaste faktorerna för att det nationella målet ska kunna uppnås. Staten måste agera unisont i en riktning som leder till ökad kvalitet och hållbarhet. Denna fråga lyftes i förra årets rapport vilket har lett till att myndigheterna i Samverkansforum¹³ fått utökade uppdrag i sina regleringsbrev om att arbeta förebildligt med gestaltad livsmiljö. Samtidigt är kunskapsnivån varierande. Medan aktörer som exempelvis Trafikverket och Akademiska Hus arbetar strategiskt och långsiktigt med helhetsperspektivet gestaltad livsmiljö genom planering, arkitektur, design, konst och kulturmiljö, finns i andra delar av staten stor kompetensbrist. Här finns utrymme och möjlighet att öka kunskapen och därmed omställningstakten genom utvidgad samverka mellan berörda myndigheter samt genom att involvera fler aktörsgupper och allmänheten.

8 Den hala tvålen: verktyg och metoder för social hållbarhet i fysisk planering och stadsutveckling (Fi2021/01533). Regeringskansliet, 2021.

9 Crona, K. *Att bygga billigt är dyrt: finansieringens påverkan på boendets kvalitet och hållbarhet*. Centrum för boendets arkitektur och Sweco, 2019.

10 *Årsrapport 2021*. Klimatpolitiska rådet, 2021.

11 *Utveckling av regler om klimatdeklaration av byggnader förslag på färdplan och gränsvärden* (Rapport 2020:13). Boverket, 2020.

12 Uppföljning av Miljömålet God bebyggd miljö. Boverket, 2021.

13 I Samverkansforum ingår Fortifikationsverket, Naturvårdsverket, Sjöfartsverket, Statens fastighetsverk och Trafikverket.

Att följa upp gestaltad livsmiljö

ARKDES ÄR EN LITEN MYNDIGHET med små resurser. Det innebär att en grundlig uppföljning av hela politikens innehåll, med dess breda innehåll och olika skalnivåer, inte är möjlig. Med start 2021 har också de myndigheter som arbetar med gestaltad livsmiljö genom sina regleringsbrev ombetts att själva redogöra för sitt arbete med politikområdet.

ArkDes kommer därför fortsatt att utgå ifrån det perspektiv som myndigheten ansvarar för att bevaka och företräda, med ambitionen att lyfta blicken och identifiera både utmaningar, möjligheter och goda exempel. Denna uppföljning är således inte en redovisning av arkitektur- och designåret som gått. Fokus ligger snarare på en aggregerad nivå där vi med hjälp av statistik, enkäter och intervjuer försöker ge de stora penseldragen och sedan ringa in ett antal aktuella teman av relevans för politikområdet.

I år är den röda tråden för rapporten ”Livskvalitet”. En majoritet av informanterna till denna rapport har lyft vikten av att kunna påverka sin boendemiljö, oavsett geografi eller ekonomi, att kunna ta del av väl gestaltade rum, platser, bostäder och stadsdelar, där hållbarhet och trygghet är en självklarhet. Men pandemin har självklart satt sin prägel. Bostadens betydelse har förändrats, liksom vårt sätt att hantera våra tillhörigheter, att röra oss i parker och natur och att socialisera. När förutsättningarna

för vardagen hastigt förändrats har vi behövt hitta nya sätt att skapa livskvalitet.

Rapportens upplägg

Rapporten är uppdelad i tre delar. Del 1 ger en översiktlig beskrivning av politik och uppdrag samt en uppföljning av perioden som 2020–2021. Delen bygger på ett stort kunskapsunderlag: intervjuer, statistik, artiklar, enkätundersökningar och forskning.

Del 2 är en fördjupande del med fyra tematiska nedslag. Här har gestaltningen av de gemensamma rummen, återbruk, bostadskvalitet och gestaltad livsmiljö utanför storstäderna framkommit som särskilt viktiga. ArkDes har genom sitt uppdrag att verka för att målen nås också agerat på dessa sakfrågor genom bland annat seminarier och forskningsinsatser. De utvalda temaområdena berör flera politikområden men har inte resulterat i särskilda myndighetsuppdrag med direkt koppling till gestaltad livsmiljö.

Avslutningsvis summeras rapporten genom ett antal slutsatser och medskick i Del 3. Dessa riktas liksom förra året tillbaka till departement och regeringskansli, till kommuner och regioner men också till privatpraktiserande gestaltare och personer som arbetar på annat sätt med den gestaltade livsmiljön. Att nå målet är ett stort tillsammansarbete och här finns bollar att fånga för många.

Furutorpsplatsen, Helsingborg

Foto: Rickard Johnsson,
Anders Ebefeldt

Arkitekt: White arkitekter,
Taiga Koponen, Ebba Matz,
Kulturhotellet, Nola

Långbordet slingrar sig fram mellan körsbärstråden på Furutorpsplatsen i centrala Helsingborg. Den rosa färgen samspelar med vårens blomsterprakt och piggar upp året runt. Projektet är en del av Helsingborgs stads satsning på att förbättra tryggheten på Söder. Vid Långbordet sammanförs du med din stadsdel. Grannar och andra besökare samlas för lek, mat, fest, fika, studier, loppis, väntan och mycket annat.

”Ledorden för framtiden är helhetssyn, hållbarhet och handlingskraft”

I sin roll som riksarkitekt har Helena Bjarnegård en viktig funktion i arbetet med omställningen till hållbara gestaltade livsmiljöer. Hon är dessutom ordförande för Rådet för hållbara städer och arbetar just nu aktivt med EU-initiativet New European Bauhaus. Efter ett år som både in- och utburit samhällskris och en uppväxling i arbetet med gestaltungsfrågor sammanfattar hon lärdomar, möjligheter och förhoppningar inför framtiden.

Berätta om dina tankar kring det gångna året, vad har hänt inom gestaltungsområdet?

Det gångna året, pandemiåret, har synliggjort många av de svagheter och orättvisor som redan fanns i samhället och samtidigt har vi växlat upp. Processer som redan var på gång har accelererat ytterligare, påskyndade av en plötslig och kraftig samhällsomvandling.

En tydlig trend är att de sociala ytorna där vi träffas under pandemin – grönområdena och de tillgängliga allmänna platserna – har blivit centrala i gestaltungsdiskussionen. Samtalen om våra offentliga miljöer har nått bortom professionens gränser i en tid av restriktioner, när både barn och vuxna arbetat hemma och människor träffat sina nära och kära utomhus. Under året har platserna närmast bostaden

blivit viktiga, oberoende bostadsort. Många ifrågasätter nu det ultratäta stadsbyggnadsidealet och vill istället ha nära till rekreation, service och härliga utemiljöer där vi kan träffas utomhus. Jag befann mig själv i ett centralt naturområde på julafton, som trots kylan var fullt av människor som bytt sillen till grillkorv. Där umgicks människor i grupper över generationsgränserna, i gläntan vid en spegelblank tjärn i den bleka vintersolen.

Även landsbygdens miljöer och de mindre orterna har fått ökat fokus. Många pratar om att fler kommer vilja bosätta sig utanför de täta städerna i framtiden. Kreatörer som flyttat från stad till landsbygd och väckt sovande orter till liv har fått mycket uppmärksamhet.

En annan plats där vi vistats mycket är

naturligtvis bostaden. Hemmet har använts på nya sätt och synen på bostäders utformning har breddats. Hur kan framtidens bostad användas mer flexibelt när vi nu tillbringar så mycket tid i den – hur behöver den utformas för att bidra till hälsa och välbefinnande? Fortsätter vi att delvis arbeta hemifrån blir detta fortsatt viktiga frågor. Men det är inte alla som har arbetat hemma. Vårdens personal har jobbat hårt och deras arbetsmiljö, vårdens miljöer, har utmanats. Sällan har vårdmiljöer förändrats så snabbt och nya tillfälliga vårdlokaler uppförts på bara några dagar. Flexibilitet och nytänkande har blivit en grundläggande förutsättning och en fråga om liv och död.

Sist men inte minst har det här året präglats av frågor om cirkulärt byggande och återbruk, här har arbetet nu tagit fart. Kanske handlar utvecklingen till viss del om pandemin, många av oss har konsumerat mindre än vi brukar. Diskussionerna handlar inte längre endast om att ta tillvara material och återbruka det, nu ifrågasätts även det faktum att vi river för att bygga nytt. Kulturmiljöer är de byggda miljöer som finns runt omkring oss. Att ta hand om dessa värden handlar om både social, miljömässig och ekonomisk hållbarhet. De redan byggda miljöerna består av uppbundet kapital och redan förbrukade naturresurser, varför inte dra nytta av dessa bättre?

Berätta om New European Bauhaus, vad är det?

New European Bauhaus är ett initiativ från EU-kommissionen och dess ordförande, Ursula von der Leyen. Initiativet handlar om att koppla utformning och utveckling av våra livsmiljöer till EU:s färdplan för klimatneutralitet. Ledorden för initiativet är hållbarhet, inkludering och estetik. Ursula von der Leyen uttrycker, i sina uttalanden om New European Bauhaus, att den omställning som behöver göras av samhället är såväl en miljöfråga som en kulturfråga. Detta är en rörelse, säger hon, något vi måste göra tillsammans.

På vilket sätt relaterar New European Bauhaus till Politik för gestaltad livsmiljö?

Ledorden för New European Bauhaus, hållbarhet, estetik och inkludering, skulle också kunna beskriva riksdagens mål för arkitektur,

form och design. Precis som politiken för gestaltad livsmiljö lyfter New European Bauhaus gestaltningens kraft och möjlighet att bidra till ett hållbart samhällsbygge. Båda initiativen sätter människan och människors livsmiljöer i centrum och båda handlar om att se på hållbarhet utifrån ett holistiskt perspektiv där den kulturella och sociala hållbarheten är lika viktiga som den miljömässiga.

Varför har initiativet kommit nu?

Det är svårt att säga. Min teori är att fler och fler får upp ögonen för att omsorgsfull gestaltning och viktiga kvaliteter glöms bort och prioriteras ned i utvecklingen av våra städer och samhällen. Klimatarbetet har hitintills varit en övervägande teknisk fråga som främst handlat om att främja teknisk innovationer. Jag är själv orolig för att klimatarbetet ska bli det nya stupröret och att vi återigen glömmar hur viktigt det är med omsorgsfullt utformade livsmiljöer. Vår tids utmaningar är stora och komplexa. Vi måste nyttja arkitekters, designers och andra gestaltande professioners kunskap för att kunna utveckla inkluderande miljöer där alla fantastiska tekniska innovationer kan ta plats samtidigt som människor kan må bra, trivas, känna stolthet och på ett enkelt sätt göra hållbara val i sin vardag.

Vad betyder det för Sverige, både nationellt och lokalt?

För Sverige innebär New European Bauhaus att det blir enklare att knyta kontakter och bygga nätverk i Europa och Norden kring dessa frågor. Vi kan dela kunskap med varandra och med hjälp av de goda exempel som just nu samlas in kan vi få inspiration och argument som ger ytterligare skjuts i omställningsarbetet.

Initiativet knyts även till de stora ekonomiska fonder som finns för forskning, innovation och investeringar inom EU. Ursula von der Leyen beskriver själv att initiativet ska kopplas till EU:s färdplan för klimat och grön ekonomi. Det kommer med andra ord finnas medel att söka för insatser och projekt som går i linje med New European Bauhaus.

Parallellt händer det väldigt mycket i Sverige. I flera år har ett antal myndigheter arbetat tillsammans inom Rådet för hållbara

städer för att sätta fokus på både miljömässig och social hållbarhet kopplat till stads- och samhällsutveckling. Redan nu finns ett stort antal utlysningar hos exempelvis Formas och Vinnova inom detta område.

Hur ser arbetet ut på nordisk nivå?

Även utan New European Bauhaus har jag sett att ett nordiskt samarbete kan ge större förutsättninga för att komma steget vidare i arbetet med gestaltad livsmiljö. Vi i de nordiska länderna har mycket att lära av varandra och mycket att vinna på ett tätt samarbete.

Vad hoppas du att samarbetet kring New European Bauhaus ska leda till?

Vi måste ställa om till ett mer hållbart samhälle. Denna fråga är mycket större än klimatutmaningen – den handlar om omställning till ett mer miljömässigt och socialt hållbart samhälle.

En av de absolut största utmaningarna är att skapa och utveckla de platser där vi bor och arbetar till miljömässigt hållbara, vackra, demokratiska och meningsfulla platser för alla. Platser och miljöer som vi alla kan vara stolta över i generationer framöver. Detta är ett tillsammansarbete. Det är en stor och komplex utmaning där arkitekter, designers, antikvarier, konstnärer, ingenjörer och samhällsvetare behöver jobba ihop i dialog med näringsliv, akademi och invånare.

Vi har, i och med arbetet med gestaltad livsmiljö startat en rörelse i denna riktning. New European Bauhaus är en extra motor som

snabbar på utvecklingen. Initiativet ger oss kontaktytor, inspiration, argument och medel för att fortsätta framåt i ökad takt.

Om du ska göra en spaning, vilka frågor kommer bli viktiga under det kommande året? Kommer pandemin att påverka framtidens gestaltning?

Jag har aldrig hört ordet ”re:imagine” så ofta som jag gjort det senaste året. Vi har vant oss vid tanken på att allt inte är som det alltid varit. Vi vet att vi kan ställa om, tänka på nya sätt och göra på nya sätt. Detta har gett oss kraft, omställningskraft och transformationskraft, som hjälper oss att ta oss an framtidens utmaningar. Vi har också blivit väldigt medvetna om hur vår fysiska miljö påverkar vår hälsa och vårt välbefinnande. Dessa kunskaper ska vi dra nytta av och använda. Jag tror att vi står inför ett återupptäckande av de gestaltande professionernas kompetens att hantera stora komplexa utmaningar och skapa nya idéer och lösningar.

Det finns däremot en del utmaningar. Om vi inte ser till att använda lärdomarna från pandemin till att förändra våra livsmiljöer till det bättre finns en risk att vi istället går tillbaka till business as usual. Nu måste vi anstränga oss, dra nytta av omställningskraften i pandemisituationen, använda vår kreativa skaparförmåga och både tänka och göra nytt. Ledorden för framtiden är helhetssyn, hållbarhet och handlingskraft. Nu har vi möjligheten. Tillsammans kan vi forma platser som är miljömässigt hållbara, inkluderande, härliga och som vi kan vara stolta över i flera generationer framöver.

**Del 2 Fyra
områden
i fokus**

Äventyrsstigen, Umeå. Foto: Patrik Wivstad

Fyra nedslag för att tillsammans nå längre

I hela den gestaltade livsmiljön, från det lilla objektet till de stora infrastrukturlösningarna, rymmer otaliga möjligheter och utmaningar. De påverkar och berör både människor, djur och natur samt spelar en central roll i omställningen till ett hållbart samhälle. I följande kapitel fördjupas fyra områden där särskilda möjligheter och utmaningar finns att ta vara på under den närmsta framtiden. Dessa områden har valts ut med utgångspunkt i både trender, samtal med branschaktörer, pågående diskussioner i olika samverkansgrupper, inkomna projektförslag i *ArkDes Think Tank Open Call* samt nyligen genomförda utredningar och lagändringar.

I texterna lyfts framför allt gestaltarnas och experternas röster fram, de personer som dagligen arbetar med att förbättra våra livsmiljöer eller fördjupa sig i frågeställningar som berör det gestaltade. I deras kompetens och kunskap finns redan många av lösningarna på politikområdets utmaningar.

Gestaltad livsmiljö utanför storstaden

Text: Linda Kummel

Gestaltning är inte en isolerad företeelse. Förändringar på global nivå, finansiella system och arbetsmarknadspolitik skapar incitament för olika typer av utveckling på lokal nivå. Detta gäller oavsett geografi och handlar inte enbart om en urban kontext. Det är dags att flytta fokus från den täta storstaden och i stället rikta blicken mot landsbygderna, mot småstäderna och mot stadens ytterområden.

I DETTA NEDSLAG HAR VI pratat med flera personer som arbetar med gestaltad livsmiljö utanför storstäderna. Vi har fått ta del av deras syn på landsbygderna, den urbana normen, vad som är möjligt att göra och vad som borde förändras. Sist men inte minst har vi resonerat kring hur de gestaltande yrkena kan fånga de utmaningar som Sveriges landsbygder står inför idag, och hur vi på olika nivåer kan arbeta för en god gestaltad livsmiljö. Oavsett geografi.

Den urbana normen

Under lång tid har samtalen om stadsplanering och arkitektur präglats av en urban norm, där staden eller idén om staden, det urbana, lyfts fram som eftersträvansvärt och laddat med positiva associationer. Tillväxt, täthet och trängsel ses både som utmaningar och möjligheter. Här hämtas många av berättelserna om dagens Sverige. Tillväxt har varit den stora övergripande visionen.

Samtidigt finns en annan verklighet i Sverige, där stora delar av landet under lång tid hanterat en situation med företag som flyttar, vikande skatteunderlag och skolor som lägger ned. **Josefina Syssner**, prefekt och biträdande professor i kulturgeografi, verksam vid Centrum för kommunstrategiska studier vid Linköpings universitet, lyfter att allt färre människor har erfarenhet av att leva och verka på landsbygden. Hon menar att det har en betydelse för vilka perspektiv som kommer fram och för berättelsen om landsbygden. Med den urbana normen blir landsbygden och glesare strukturer ett problem.

Samtidigt finns det stora möjligheter att använda gestaltning som verktyg för förändring. I en glesare bebyggelse, berättar Josefina Syssner, får varje objekt eller byggnad en ökad betydelse.

– På en mindre ort kan det offentliga rummet domineras av ett par enstaka byggnader,

en busshållplats eller ett torg, som då gör ett avtryck som de inte skulle göra i staden, där många byggnader och utrymmen tävlar om uppmärksamheten. En vacker byggnad mitt i byn eller ett nedgången kontorskomplex på samma ställe gör en enorm skillnad. Samtidigt har den lilla orten små möjligheter att göra något åt en offentlig miljö som känns ogenomtänkt, försummad och ogästvänlig. Det skulle vara fint, säger Josefina Sysner, om man kunde ändra på det.

En annan person som engagerat sig i gestaltning ur ett landsbygdsperspektiv är arkitekten **Angelica Åkerman**. Hennes bok *En annan landsbygd* samlar exempel på platser, personer och projekt som alla utmanar den urbana normen.

– Jag har länge arbetat med normkritiska gestaltningsperspektiv och steget till att reflektera över planering och arkitektur ur ett geografiskt perspektiv låg mig nära. Jag kommer själv från en mindre kommun med familj och vänner som verkar och lever i olika typer av landsbygder. Men det var först under en postmagisterkurs på Konstfack som jag tillsammans med kursaren Helena Hertov på riktigt tog mig an olika frågeställningar kring gestaltning på landsbygder. Utifrån min roll som arkitekt sökte jag efter praktiker, teorier och arbetssätt som utgick ifrån en annan geografisk medvetenhet.

Det visade sig vara svårt, gestaltningsdiskursen är så djupt präglad av den urbana normen.

– Arkitektur och samhällsplanering är en spegling av hur samtidens ideologier och politiska rörelser gestaltas, säger Angelica Åkerman. Sverige har under de senaste decennierna genomgått omfattande strukturförändringar, med en hastig urbanisering och omfattande centralisering vilket har präglat var, hur och för vem vi bygger. I den utvecklingen har ”staden” blivit central som utgångsplat i vårt sätt att tänka, gestalta och visionera. Vilket i sin tur påverkat vår syn på täthet, skala, och planering som tydligt präglar våra ideal och referenser.

Vem utvecklar visioner för landsbygden?

Po Tidholm, journalist och en av Sveriges starkaste röster inom landsbygdsfrågor, berättar i podcasten Landet att staden blivit referensen för hela det svenska samhällets visioner. Det finns starka kommersiella aktörer bakom

dessa visioner, menar han, det som visas upp i bilder och renderingar är förknippat med stora affärsintressen. Ett sådant intresse finns inte för landsbygden. Vem ska utveckla landsbygdens visioner? frågar han sig.

I Angelica Åkermans bok finns en del av svaret på den frågan. Här lyfts aktörerna bakom projekt på orter som Bottna, Fengersfors, Uddebo och Tjörn. Angelica menar att det finns många fler, om vi bara ids lyssna och leta.

– Det finns åtskilliga exempel runt om i landet där urbaniseringen försvagat infrastrukturen och service där civilsamhällets organisationer tagit ansvar för att ersätta och organisera bärande funktioner såsom skola, bostäder eller kulturliv.

Nils Björling, arkitekt och forskare på Chalmers, menar att vi måste utmana det svenska plansystemet för att komma åt de utmaningar som finns i de mindre orterna. Istället för att kopiera samma storstadsmetoder överallt måste man förstå varje plats utifrån dess lokala förutsättningar. Processerna och vilka aktörer som ska ingå i utvecklingen av det gestaltade behöver anpassas efter platsen.

– I vår forskning på Chalmers ser vi ett behov av att regionalisera dessa frågor. Kommunens organisation är ibland lite för liten och ibland för stor för att hantera dem på ett bra sätt. Det kanske finns ett behov av att ge bort ett visst mandat till medborgarna på mindre orter. Det handlar om att klargöra vad som är kommunens grundläggande uppdrag och vad andra aktörer kan tillåtas göra. Så att de vågar. De behöver veta att bussen finns kvar eller att skolan inte läggs ned för att våga investera.

På frågan om hur medborgarna vet att de har ett mandat svarar Nils Björling:

– De mindre orterna är ju inte av *ett* slag. De är olika. Invånarna på landsbygden har en lång tradition av att göra saker på egen hand, kanske inte som projekt, utan av att bara genomföra saker. Att se till att det står en julgran utanför ICA, eller att det rensas längs stranden, att man håller efter slyn. Det är ju en tillgång och en styrka. Det ska inte ses som negativt.

En ny grön våg?

Relationen mellan stad och land har länge varit i förändring, med flyttströmmar som rört sig åt olika håll, från stad till land och tvärtom. Vi har

Väveriet

Foto: Ken Buslay

Arkitekt: Rundlöf Björling Arkitektur,
O2landskap, Sabina Richter/ Karin
Axelsson/Sofia Palmer/ Liv Sonntag

Väveriet i Uddebo är en blandning av verksamheter och aktörer under taket till en byggnad som tidigare var en textilfabrik. På fastighetens mark bedrivs småskalig kommersiell grönsaksodling och gemensamhetsodling för självhushållning. Ny användning av byggnaden och kringliggande landskap görs möjlig genom ett nära samarbete

mellan fastighetsägare, lokala aktörer och organisationer och genom en medveten, varsam och långsiktig omvandling av rummen såväl inne som ute. Utgångspunkten i de befintliga kvaliteterna och materialen ger förutsättningar för begränsad klimatpåverkan, rimliga hyror och bidrar till platsens karaktär.

sett inflöden till städerna under industrialiseringen och miljonprogrammets tid, och ut från städerna under egnahemsrörelsen och 70-talets gröna våg. Dessa förändringar har inte skett av sig själva. Flyttmönstren har påverkats av politiska beslut, våra finansiella system och inte minst av globaliseringen. Sådana aspekter har satt ramarna för vad som är möjligt, och var, och därmed påverkat hur våra platser ser ut och utvecklats över tid.

Sedan 90-talet har förändringarna accelererat. Landsbygderna har i och med globaliseringen till stor del tappat sin roll som livsmedelsförsörjare för storstäderna, vilket gör att städerna inte längre är lika beroende av sitt omland. Svårigheten att på landsbygden få ett arbete och en bostad som passar ens behov har ytterligare drivit på urbaniseringen. Viljan att bo på landet eller i mindre samhällen har funnits, men det har varit svårt att få ekonomin att gå ihop. **Tinna Harling**, projektledare för Egnahemsfabriken på Tjörn, lyfter att ekonomin och de finansiella systemen ofta sätter käppar i hjulet.

– Det är svårt att få lån när bankernas modeller bygger på fastighetsvärden. Även om man bygger så billigt som möjligt är det nästan omöjligt att få ihop det, säger Tinna.

Samtidigt pekar många på ett ökat intresse för boende utanför den täta storstaden, att coronapandemin drivit många att söka sig bort från stadsmiljöerna. Hemarbete ses som en möjlighet och att välja bostadsort efter gångavstånd till arbetet är inte längre viktigt.

Josefina Syssner tror att vi framöver kommer få andra relationer till arbetet och våra platser.

– Jag tror att de vägval som stora arbetsgivare gör kommer att bli väldigt viktiga. Hur man ser på distansarbete i stat, kommun och i privat sektor blir helt avgörande. Samtidigt finns det dimensioner i detta som kan göra att vår relation till platsen vi bor på förändras. Det paradig som innebär att vi bor, arbetar, betalar skatt, röstar och engagerar oss i samma geografi kanske är under omprövning.

Vad skapar livskraftiga byar och landsbygder?

Inom antropologin används ofta begreppet ”Dunbars tal”. Det handlar om hur stort socialt nätverk vi människor generellt sett klarar av

att ha koll på. Detta nätverk består dels av vänner, grannar, arbetskamrater och släkt men också av personer vi stöter på via media och marknadsföring. Enligt teorin kan människan hålla reda på ungefär 100–150 personer, vilket innebär att städerna blir för stora. Då måste vi börja kategorisera genom att dela in människor i grupper, professioner eller klasser. I mindre samhällen är således förutsättningarna bättre för att samlas kring gemensamma behov. Man vill värna och vårda tillsammans. Nils Björling tror även han att storleken på ett sammanhang har en betydelse.

– Jag tror att det någonstans handlar om skala. Att man ser att man har en nytta av det engagemang man lägger in. Det man gör är en investering som kommer både mig och mina medmänniskor till del. Det handlar ju inte om en uppdelning mellan stad och land, detta skulle kunna funka i en bostadsrättsförening också.

Han tillägger att fysiska mötesplatser är avgörande för livskraftiga samhällen.

– Det är ju intressant att titta på vilka möjligheter som finns på en mindre ort för att behålla de här centrala mötesplatserna. De som behövs för att bibehålla gemenskapen. Det har kanske tidigare funnits ett par starka stora arbetsgivare, som har varit centrala mötesplatser varje dag, exempelvis en skola, affär, idrottsföreningar osv. Där ser vi hela tiden skalförändringar som utmanar möjligheten att bibehålla de gemenskaper som har funnits.

Tinna Harling menar att en framgångsfaktor i utvecklingsarbetet handlar om kommunens förmåga att samarbeta med medborgare och civilsamhälle.

– Jag upplever att många landsbygdskommuner är väldigt bra på att samarbeta med sina medborgare, mycket bättre än vad man är i staden. Och det är för att man måste, man måste dela makt. Här är det väldigt viktigt med tillit, i vissa kommuner funkar det jättebra, men det gör det verkligen inte i alla. För att man ska kunna jobba med gestaltad livsmiljö tror jag att man behöver ge kommuner kunskapen om vad som krävs för att få detta att fungera.

På frågan om vad det är som gör att vissa kommuner lyckas med detta samarbete, svarar hon:

– De har en kultur av samarbete. De är

duktiga på att samarbeta redan innan, mellan förvaltningarna. Kan man samarbeta inom kommunen är det inte så svårt att öppna upp för medborgarna.

Bostadsbrist på den nya landsbygden

Viljan att bo utanför storstäderna verkar finnas och efterfrågan på bostäder har skapat en dramatisk prisuppgång. Trots detta vittnar samtidigt många av de som intervjuats om svårigheter att faktiskt kunna genomföra ett bostadsprojekt.

Det ser ut att vara en utveckling som går åt två håll samtidigt. De stora bostadsbolagen vill gärna bygga i städerna, där fastighetspriserna är höga, men inte på landet trots att behovet är lika stort där. Man tjänar helt enkelt inte på att bygga bostäder på landsbygden. Än så länge.

I Angelica Åkermans bok lyftes samma trend. Bland de lokala engagemang som figurerar i boken talas det om ett ökat intresse för landsbygden. Kan detta leda till gentrifiering?

– De ofta starka sociala sammanhangen i kombination med en attraktiv lokal utveckling skapar ringar på vattnet i form av befolkningstillväxt och ökade marknadsvärden på fastigheter. Jag upplever dock att det finns en större medvetenhet och försiktighet kring dessa krafter inom de lokala engagemangen, jämfört med flera stadsutvecklingsprojekt. I Uddebo har man exempelvis skapat en ideell bostadsförmedling där hus säljs direkt utan budgivning.

Josefina Syssner påpekar att gentrifieringen av landsbygden inte är något nytt, långtifrån.

– Den finns redan där, i Bohuslän, i fjällvärlden, i Stockholms skärgård, där fastighetspriserna drivs upp inte bara av privatpersoner utan av att det finns starka kommersiella intressen.

Tinna Harling lyfter att nog finns viljan att flytta till sitt drömboende på landet, men att

många idag vill ha mer än så. Det kräver mer av kommun och byggaktör:

– Om man inte kan komplettera befintlig byggnation med ny goda bostäder, med god arkitektur och hållbara material, för exempelvis äldre – då driver man ju på urbaniseringsprocessen. Som det ser ut nu kan man inte erbjuda det som folk vill ha på landet. Folk nöjer sig inte med ett fint hus, man behöver ha ett sammanhang också.

Gestaltad livsmiljö på landsbygden – vad kan olika aktörer göra?

Flera av de som intervjuats lyfter behovet av att arbeta med mötesplatser, men också att kommunerna behöver släppa ifrån sig makt till engagerade medborgare på platsen, våga ge medborgarna möjligheten att mobilisera socialt kapital i bristen på ekonomiskt kapital. På regional nivå finns stora möjligheter att stötta i de frågor och platser som ligger mellan kommuner och snarare mobilisera i stråk. Allt för att undvika att kommunens huvudort blir en ö och allt annat blir periferi. Men även inom de gestaltande processerna finns stora möjligheter. Att känna till sina verktyg är, enligt Tinna Harling, en bra början.

– Jag tror att det första steget för en kommun är att jobba med markanvisningar. Där kan man ju arbeta med kvalitet och fast pris. Sen tror jag att man måste se över allmännyttans roll, de kan vara en viktig beställare men de måste ha en annan roll och bygga efter behov.

Tinna lyfter också att det finns möjligheter i att lyfta in mer kunskap om hur en driver företag, men även organisering och projektledning, i själva arkitektutbildningen. Få vågar starta eget direkt efter utbildningen utan skaffar sig

först erfarenhet på ett större kontor, en konsultbyrå eller på en kommun.

– Många unga arkitekter vill göra något annat, men de vet inte hur. Ge grunden till att skaffa erfarenhet på egen hand!

Nils Björling tror att tolerans räcker långt men också att vi måste bredda synen än mer på vad som är en bra gestaltad livsmiljö.

– Öppenheten är en central kvalitet för att få till förändring. Men här skiner också den urbana normen igenom. Det måste man vara

uppmärksam på. Det har ju hänt fantastiska saker i Röstånga och Uddebo, men det finns ju också en risk att vi uppmärksammar de projekt som ser framgångsrika ut ur stadens perspektiv, eller från en urban medelklass. Plötsligt kan jag gå på punkklubb där, eller äta surdegsbröd – precis som i stan. Men vi ser inte de projekt som händer på annat håll i form av lokalt engagemang och gemenskaper. Vi skulle behöva bredda synen på vad som är en bra gestaltad livsmiljö.

3 åtgärder som skulle kunna stärka de gestaltade livsmiljöerna utanför storstäderna

1. Långsiktiga statliga satsningar på landsbygdersnas möjlighet till boende och livskvalitet. Detta kan uppnås genom en skattereform, satsningar på hållbara kommunikationer samt en översyn av allmännyttans uppdrag.
2. Stötta lokala initiativ till platssamverkan och mötesplatser. Här kan både statliga myndigheter, regionen och kommunen både lämna mandat, upplåta mark och bistå ekonomiskt i utbyte mot socialt kapital och engagemang.
3. Stärk politikens genomslag på lokal nivå genom ett kompetensstöd för arbetet med gestaltad livsmiljö som fungerar i olika typer av geografier.

3 projekt att inspireras av

1. *Den smarta Vingåkersbygden*. Lokala utvecklingsplaner tas fram tillsammans med civilsamhället för att fånga upp de lokala behoven och möjliggöra livskvalitet på landsbygden.
2. *Väveriet Uddebo*. En mötesplats med en mångfald av verksamheter som skapat lokalt engagemang.
3. *Viskafors hem*. Ett kommunalt bostadsbolag som utvecklat en modell för att undvika nedskrivning och därmed stärkt möjligheterna för att bygga bostäder i en mindre kommun

*Nils Björling är arkitekt
och universitetslektor i
stadsbyggnad och planering,
Chalmers Arkitektur och
samhällsbyggnadsteknik.*

Nils Björling om: Gestaltad livsmiljö på landsbygderna

Hur kan arbetet med gestaltad livsmiljö på landsbygderna utvecklas?

Det finns ett behov av att utmana det svenska planeringssystemet! Det kom till när vi hade en relativt jämn tillväxt i alla svenska kommuner. Under de senaste åren har balansen förändrats för många kommuner. I vissa kommuner planerar kommunerna för mer än vad marknaden kan genomföra. I vissa kommuner vill marknaden genomföra mycket mer än vad kommunerna klarar av att planera för. Den problematiken, som jag kallar rumsliga inlåsnings- eller sköra stadslandskap, är det som uppstår i glappet mellan behovet av att förändra den gestaltade livsmiljön och möjligheten att genomföra den förändringen.

Hur kan en kommun hantera den obalansen?

Jag tror att det skulle behövas mer mellan-kommunalt samarbete och en större bredd på hur vi ser på resurser. Kommunerna ser ofta sin egen kommun som en ö. Medvetet eller undermedvetet så stärks idén om huvudorten som centrum och det omgivande landskapet som periferi. Men bor man i en mindre ort så kan man ha en ännu bättre tillgång till två arbetsmarknader, för man bor mittemellan. Det finns också ofta tillgång till både kunskap och resurser för att förändra den fysiska miljön, tillgång till byggnadsmaterial på den egna marken och maskiner för att förädla både materialen och landskapet. En annan struktur och syn på sin

geografi och sin omgivning skulle kunna förändra förutsättningarna för gestaltning av den lokala livsmiljön.

Vad kan staten göra?

Mycket är ju svårt för en enskild kommun att rå på, det är ju strukturella förutsättningar som skattesystem, lagstiftningar och investeringar i infrastruktur. Det kan inte kommuner reglera var för sig, utan där behöver staten gå in. Staten skulle också kunna samordna och prioritera statliga intressen så att de avvägningarna inte måste ske kommunalt i en liten organisation. Att planeringen på så sätt utvecklas som en gemensam designprocess mellan olika planeringsnivåer och inte bara formella avstämmningar.

Hur kan landsbygderna konkurrera med den täta staden och den urbana normen?

I grunden är det en fråga om form, och en grundläggande kunskap om vad marken kan användas till. Här finns ett kunskapsglapp. Vi arkitekter är superduktiga på att kartlägga stadens typologier och bebyggelsemönster, men kunskapen om landsbygdens typologier saknas.

Det har dock hänt mycket spännande de senaste två-tre åren. Vi är på många sätt bortom den urbana målbild som fanns bara för några år sedan. Vi har vidgat perspektiven och börjat se en större mångfald. Den uppmärksamhet de mindre orterna fått öppnar upp för möjligheterna för ännu fler att utvecklas.

Kvalitet eller kvantitet i bostadsbyggandet? – Vem ska bära lösningarna?

Text: Karin Svensson

Bostadsbyggandet utgör på många sätt samhällsutvecklingens bultande hjärta. Såväl den tekniska utvecklingen och kvaliteten på byggandet som tillgången på bostäder är ett mått på välfärd och välstånd. En god bostad till ett skäligt pris är en förutsättning för ett tryggt liv och en källa till identitets-
skapande. I *Politik för gestaltad livsmiljö* fastslås att våra boendemiljöer bör vara tillgängliga och inkluderande med god tillgång till grönområden, lekparkar, offentlig service, handel och kommunikationer. Dessutom bör, enligt propositionen, stor kraft läggas på att varje tillskott ska kunna bidra till långsiktiga kvaliteter. Frågan är, går utvecklingen åt rätt håll?

SVERIGE RÄKNADES EN GÅNG i tiden som en föregångare gällande bostadsförsörjningen. Arkitekter och planerare från hela Europa reste hit för att lära av de bostadsområden som kom till under 50- och 60-talen. Bostadsbyggandet föregicks av forskning och subventionerades av staten. Målet var att alla invånare, oavsett inkomst, skulle ha tillgång till en god bostad. Det var en del av välfärdsbygget, en tydlig vision för Sverige.

Idag är situationen en annan. Under de tre senaste decennierna har bostadens betydelse i samhällsutvecklingen och samhällsekonomin förändrats, bland annat som en följd av slopade subventioner och Sveriges inträde i EU. Staten har idag, som ett resultat av en rad politiska

beslut, ett relativt litet inflytande på bostadsbyggandet och de allmännyttiga bostadsbolagen är numera inordnade i en marknadsmässig kontext. Bostaden har inte längre samma plats i visionen om den gemensamma och jämlika framtiden. Det som en gång benämndes som en bostadssektor är idag en bostadsmarknad.

För att förenkla bilden kan man påstå att utmaningen idag är tvådelad. De utförsäljningar av allmännyttiga bostäder som genomfördes på 90-talet har skapat en brist på prisrimliga hyresrätter i storstadsregionerna, allra främst i Stockholm. Dagens bostadsbrist omfattar såväl stora som små kommuner, i år angav 207 av 290 kommuner underskott på bostäder i Boverkets

årliga bostadsmarknadsenkät.¹ Detta är i sig ingen ny situation i Sverige, bostadsbrist har varit ett återkommande faktum i över hundra år. Nytt är däremot att lösningen nu ska hittas inom ramen för marknadsmässiga villkor. Samtidigt har kraven på bostaden och bostadsbyggandet ökat. Samhället står inför en omställning där ett flertal hållbarhetsutmaningar måste hanteras i byggandet, där hemarbetet ökar och där fler äldre vårdas i sin hemmiljö.

Hur kan då gestaltning bidra med lösningar och innovation för dagens och framtidens bostadsbyggande? Och, hur påverkas framtiden av det som byggs idag?

Sökandet efter lösningar

I flera av intervjuerna framkommer det att i alla led, från kommun till byggbolag och arkitekter, finns en ökad medvetenhet om de långsiktiga utmaningarna och en vilja att sträva mot en hållbar framtid. Däremot uppstår en inläsnings-effekt i och med att de nybyggda bostadshusen, i enlighet med en marknadsmässig logik, ska ge snabb avkastning. Normen är att ett bostadsprojekt ska vara lönsamt inom tio år och ge en avkastning på 5 procent. Incitamenten för att välja dyrare material som håller längre, eller investera i flexibilitet för att bostäderna ska kunna omvandlas för att passa framtida behov, är därmed närmast obefintliga.

Martin Grander är bostadsforskare på Malmö universitet. Han efterlyser en diskussion om kortsiktigheten i bostadsbyggandet.

– Det vi behöver diskutera är ett paradigmskifte i sättet att se på bostaden. Den härskande normen är att en fastighet ska vara lönsam inom tio år och att huset ska stå i 40–50 år. Varför räknar vi så? Vi borde se bostäderna ur ett generationsperspektiv eller ett sekelperspektiv. Varför kan vi inte bygga hus som ska stå i 150 år och som kan vara lönsamma på sikt?

Flera verksamma arkitekter delar Martin Granders bild av kortsiktigheten på bostadsmarknaden. **Åsa Kallstenius**, delägare i Kod Arkitekter, har varit inblandad i ett stort antal bostadsprojekt genom åren. Hon beskriver en verklighet där kommuner ställer allt högre krav på byggnationen, kopplat till exempelvis

gestaltningsprogram och hållbarhetsmål, något som i sin tur skapar stor frustration hos byggaktörerna.

– När kommunen ställer högre krav skriker alla byggaktörer, de får inte in alla krav i sina kalkyler. Det är såklart svårt och jobbigt att uppfylla en massa parametrar när det inte får kosta något.

Arkitektens roll blir då ofta att skära ned på andra håll, att ta bort ”onödiga” kvadratmeter och prioritera bort allt som kan anses överflödigt. Tillslut, menar hon, blir man nöjd om man lyckas få igenom en blå kulör.

– Alla bostadsprojekt är idag extremt prispressade, man pratar mycket mer om kostnader än om vilka värden som ska skapas. Det enda vi arkitekter håller på med är att jaga kvadratmeter, att ta bort alla gemensamma utrymmen som tvättstugor och gemensamhetslokaler. Lägga förrådsytan i lägenheten, så man kan ta betalt för den. Allt för att vinsten ska bli så stor som möjligt. Politiken spär på den här utvecklingen, den rättfärdigas med att bostäderna blir fler och billigare. Men alla vet att det här inte är att hushålla med resurser. Vem ska betala priset för de billiga lösningarna i framtiden?

Bostadsbyggandet har generellt reducerats till kalkyler som ska gå ihop och kvantiteter som ska produceras. Tankar och visioner om hur livet kan levas och fungera hållbart blir mest ”säljtexter”; de får ingen större påverkan på utformningen. Avsaknaden av människan, menar Åsa Kallstenius, är total.

Prispressen gör det även svårt att hitta nya lösningar med hjälp av innovation. All innovation innebär nämligen ett risktagande, något som också driver upp kostnadskalkylerna. **Morten Johansson**, arkitekt och delägare på Dinell Johansson, menar att det som kvarstår då är att skala bort kvaliteter från det man brukar göra.

– När man skickar ut ett projekt på förfrågan, och detta projekt innehåller lösningar som inte testats förut, då levererar entreprenören en kalkyl av en riskprocess. Det blir alltså dyrare. Därmed är det nästan omöjligt att skapa en ny smart och billig lösning, man kan bara upprepa samma som tidigare och trimma det lite. Då förtas ju hela möjligheten till innovation. Jag

1 Bostadsmarknadsenkäten 2021. Boverket, 2021

Källspångsvägen, Viskaforshem

Foto: Robin Hayes

Arkitekt: Brunnberg & Forshed,
Andreas Svensson

Längs med Viskan, strax söder om Borås, ligger Viskafors. Här satsar allmännyttiga Viskaforshem på framtiden och bygger nya, vackra bostäder – hyresvillor – i naturliga och gedigna material. Med stor respekt och entusiasm har arkitekten mött deras höga hållbarhetsambitioner och

innovativa idéer om långsiktiga investeringar. Utmärkande för processen har varit en nära dialog med Mikael Bengtsson, VD på Viskaforshem. En samsyn om boendekvaliteter, arkitektur och vad som ger människor en god livsmiljö har haft stor betydelse för resultatet.

blir jätteorolig när jag ser vissa typhuslösningar idag, det syns på vilket sätt man sparar, det är billigare panel och små fönster.

Snabbt och billigt

I *Politik för gestaltad livsmiljö* fastslås att bostadsbyggandet bör präglas av hög arkitektonisk kvalitet – kopplat till platsens förutsättningar, ljus, rörelsemönster, rumssamband, estetik, tillgänglighet och funktion – och att stor kraft bör läggas på att varje tillskott bidrar till långsiktiga värden. Bostadsbyggande, planering och förvaltning ska bidra till väl sammanhållna och jämlika samhällen.

I propositionen framhålls även ett behov av att sänka produktionskostnaderna för att skapa fler bostäder till rimlig kostnad. Att serietillverka byggnadselement kan göra det enklare och mindre kostsamt att producera. Men, understryker propositionen, i dessa lägen är det dock också av högsta vikt att byggnaderna anpassas väl efter omgivningen och utformas utifrån platsens lokala förutsättningar och lokala identitet.

I praktiken tycks det vara så att de utmaningar som bostadsbyggandet står inför generellt förstärks ytterligare när bristen på billiga hyresrätter ska lösas av nybyggnation. Typhus, moduler och standardiserade produktionsprocesser lyfts fram, bland annat i betänkandet *Bygg och bo till lägre kostnad*. I Stockholm har man arbetat med att standardisera processerna och därigenom tagit fram *Stockholmshusen*. Sveriges Allmännyttan erbjuder i dagsläget typhuskonceptet *Kombohus*.

Martin Grander betonar vikten av att skapa fler bostäder som fler har råd med. Den som saknar bostad har svårare att komma in på arbetsmarknaden, något som ytterligare försämrar möjligheterna att få en bostad. Det blir en ond spiral. Samtidigt är han skeptisk till hur bostadsbristen just nu hanteras. Den krissituation som uppstått i kölvattnet av de politiska beslut som fattats de senaste 20 åren ska nu avhjälpas genom ett snabbt och billigt bostadsbyggande.

– När man försöker bygga billigt blir det sämre kvalitet, sämre lägen och enklare lösningar. Vi ska parera med andra ord en situation där alla inte har rätt till samma kvalitet, att personer med sämre ekonomi ska tåla mer buller och inte behöva samma ljusinsläpp. Man kan tycka vad man vill om den bostadspolitiska historien, men det har

alltid funnits en tanke om att skapa goda bostäder för alla. Idag börjar vi tulla på sådana ideal.

Andra intervjupersoner, som **Ludmilla Larsson**, delägare på Brunnberg & Forshed och Morten Johansson, beskriver hur bostaden blivit mer av en produkt än en del av samhällsbyggandet. Ludmilla Larsson menar att sökandet efter massproduktion gör att blickarna vänds mot andra industrier där produktionstakten är hög.

– När det pratas om prefab tittar man ofta på bilindustrin där olika komponenter produceras och sätts ihop i snabb takt. Man tar in konsulter, alltid någon från en annan bransch, som ska hjälpa till att effektivisera processen.

– Att produktifiera, fortsätter hon, är inte rätt väg att gå. Byggnader som inte anpassas till platsen gör att platsen måste anpassas till byggnaden. Att bygga modulhus innebär alltså att spränga bort naturen. Det kanske vi inte kan eller får göra längre om 5–10 år, då kanske vi inte kan använda oss av den produktionsmetoden längre.

Morten Johansson menar att prefab dessutom inte innebär några snabba lösningar, i alla fall inte om man vill att det ska bli både bra och billigt.

– Det man inte tänker på när man pratar om massproduktion av modulhus är att alla bra produkter föregås av årtal av utvecklingsarbete. Innan en produkt blir lönsam måste massa pengar läggas på att göra den tillräckligt smart och attraktiv. Därefter måste den produceras upprepat flera gånger innan den på riktigt blir lönsam. Problemet med många typhusprojekt är att de hade kunnat bidra med lösningar om de sjuösatts på 90-talet. Nu är det försent.

Åsa Kallstenius tillägger:

– Det går att bygga bra serietillverkade bostäder om målet är att skapa kvalitet. Framtiden kan säkert ligga i att serieproducera i någon grad, där finns möjligheter till smarta lösningar och bra arkitektur. Att däremot, som idag, bara se kostnadsaspekten och ha som mål att det ska bli billigt, då kommer det också att se billigt ut.

Vem ska bära lösningen?

Bostadsdiskussionen är idag relativt fokuserad på att bristsituationen ska lösas med hjälp av byggandet. Det kan tyckas vara den mest rimliga lösningen, att bristen på billiga bostäder ska lösas med ett byggande av just sådana. Flera intervjuade personer ifrågasätter dock att själva byggnaderna ska behöva stå för lösningen, om

det verkligen är det bästa och mest långsiktiga alternativet.

– Vi kan rita billigt, vi kan rita billigt och dåligt men frågan är om vi kan rita bra och billigt? Ska arkitekturen och husen som ska stå i hundra år verkligen bära hela finansieringssystemet? Vi skulle istället kunna bygga långsiktigt med långsiktiga kvaliteter, säger Ludmilla Larsson.

Flera forskare pekar på att det finns andra lösningar. På Centrum för boendets arkitektur, CBA, har gästforskaren Antti Kurvinen tittat på hur det kommunala bostadsbolaget Viskafors hem har lyckats skapa både billiga och hållbara bostäder. Där har det inte varit fråga om att minska på kvaliteterna, istället har bolaget anpassat avkastningskravet efter egna förutsättningar snarare än att anpassa sig efter marknadsnormer. Dessutom har de långsiktiga kostnadsfördelarna med att använda hållbara material vägts in i kalkylen.

Morten Johansson har även han erfarenheter av att det går att sänka kostnader på andra sätt än prefab och minskade kvaliteter. Att skapa kontinuitet i processerna, att se till att samma arkitekter är med hela vägen och ha ett upparbetat arbetssätt kan sänka byggkostnaderna.

– Hela idén bakom typhusbyggande är förutsägbarhet. Det är därför det blir billigt. Däremot behöver inte den här förutsägbarheten skapas i fabrik, den kan lika gärna skapas i processerna. Vi har arbetat med en och samma aktör i flera projekt. De bygger inte serietillverkat men de handlar upp samma konsulter och samma leverantörer i alla sina projekt. Då skapas en kontinuitet. Man behöver inte alltid konkurransutsätta och handla upp totalentreprenad, man kan jobba mer småskaligt.

En tredje väg är att stärka individen, en lösning som Martin Grander tror på.

– Min ingång är att man hellre ska stärka individernas betalningsförmåga än att subventionera privata aktörer. Idag byggs det många bostäder med hjälp av investeringsstöd, en alternativ tanke är att hjälpa människor, särskilt de som har det tufft, att kunna efterfråga.

Han menar även att det befintliga beståndet av billiga bostäder, som främst finns i allmännyttan, måste värnas.

– Det befintliga beståndet är otroligt viktigt. Det är där vi på riktigt har billiga bostäder. Dessa börjar försvinna i takt med att de byter ägare och renoveras upp.

Gestaltning som problemlösning

Morten Johansson pratar om hur arkitektens roll har utvecklats under de senaste hundra åren, från att skapa dekorativa fasader och ”tjusiga kläder” till de byggnader som huserade samhällets toppskikt till att bli sociala ingenjörer som löser samhällsproblem. Han ser nu att arkitektrollen återigen klivit tillbaka ett steg, att mer fokus läggs på yta.

– Det som folk inte ser är svårare att sälja in. Det är lätt att förstå fasad och färgval men svårare att se kvaliteter i hur huset passar in på platsen. Ändå gör det stor skillnad. Om ett hus är placerat på ett fint sätt i terrängen blir det automatiskt vackrare, även om det ser ganska ”vanligt” ut.

Även Åsa Kallstenius uttrycker en frustration kring detta:

– Det är läskigt hur lätt det är att sälja något som ser exklusivt ut, men som saknar koppling till miljön eller bidrar till samhället i övrigt. Som kanske snarare segregerar samhället ännu mer. Man blandar ihop yta med det som på riktigt är vackert, hållbart och viktigt. Vi behöver se på design på ett annat sätt, en fin kran innebär inte ett hållbart gott liv. Istället borde man se till vardagsdesignen och hur den kan skapa ett bättre liv för fler.

På arkitektstudion Cord Siegel har den nödvändiga lösningen på utmaningen blivit att själva ta kontroll över byggandet.

– Vi är våra egna beställare och har utvecklat en egen process och en egen ekonomi. Anledningen är att vi har insett att ekonomi är en stor maktfaktor i arkitektoniska kvalitetsfrågor. Om den som styr ekonomin inte är intresserad av sociala kvalitetsfrågor så kommer de heller inte bygga det, säger Cord Siegel.

Att på det här viset ta kontroll över processen innebär både en utmaning och ett risktagande, särskilt då dagens regelverk kräver ett stort egenkapital för att få lån till att bygga. Cord Siegel hoppas att fler vågar ta samma steg och att det framöver blir lättare för mindre aktörer att bygga. För honom handlar arkitektur om problemlösning, om att hantera komplexa samhällsutmaningar och blicka mot framtiden.

– Min grundinställning är att politiker ger oss arkitekter uppgiften att skapa det moderna samhället. Om man kommer fram till att sjukhus och bostad bör kombineras, då löser vi det.

Arkitekter löser samhällsproblem i ett socialt och ekonomiskt sammanhang. Vår uppgift är att avlasta framtida generationer från att lösa dagens problem. Det är ganska lätt att bygga billigt om man helt bortser från framtiden.

Morten Johansson har en liknande inställning.

– Oavsett projekt kommer det bli snyggare om en arkitekt finns med. I byggbranschen måste det skapas en kultur och en förståelse för att de tekniska och ekonomiska problemen måste lösas med raffinemang. Man ska inte göra gestaltning utan gestalta lösningen, vi måste tillbaka till det. Pratar man om gestaltning som något fristående, då blir det gärna bara kläder.

Det behövs visioner!

En återkommande åsikt från alla intervjuade är att det idag saknas visioner för bostadsbyggandet. Visioner som inte har med kvantitet och mätbarhet att göra utan som sätter ett riktmärke för det samhälle som ska skapas. Ludmilla Larsson tar exempelvis upp att det under miljonprogrammet fanns ett mål som sade att alla barn skulle ha ett eget rum att läsa läxor i. En sådan målsättning säger något om hur bostadsbyggandet ska förbättra livet och öka kvaliteten. Hur skulle en sådan vision kunna se ut idag?

– Man missar möjligheter när man siktar

för lågt, säger Åsa Kallstenius. Jag önskar att vi kunde få upp ögonen för vad vi ville åstadkomma, att vi var modiga och tog tillfället i akt att skapa riktig omställning. För att kunna göra det måste vi ändra inställning, nya utmaningar kan inte lösas med gammal estetik. Det är märkligt egentligen, att vi bygger likadana ett rum och kök som tidigare. När man gör tillägg vore det rimligt att erbjuda något helt annat, något smartare och mer miljöeffektivt. Vi måste vilja mer än att repetera det gamla.

Cord Siegel menar att det är viktigt att belöna pionjärerna och ta hand om de som vågar testa nya saker.

– Det måste finnas en beredskap på kommuner att kunna säga ja till goda idéer och kunna genomföra pilotprojekt. Det måste även finnas en förståelse för att aktören tar en risk och behöver involveras och stöttas i hela processen.

Ludmilla Larsson, som arbetade med just det projekt för Viskafors hem som CBA har studerat, påpekar att allmännyttan skulle kunna ta ett större ansvar i att faktiskt gå före och testa.

– Allmännyttan har en möjlighet att gå i fronten eftersom de kan förvalta byggnader långsiktigt. Där finns möjlighet att testa, att räkna in vinst på ett annat sätt och att vara en grogrund för innovationer.

3 åtgärder som skulle kunna stärka bostadskvalitet och hållbarhet

1. Använd de kommunala verktygen såsom markanvisningar till att premiera kvalitet och hållbarhet, där byggaktören har fokus på ett långsiktigt ägande och förvaltning.
2. Våga testa och stötta innovationer i bostadsbyggandet. Dagens familjekonstellationer ser inte likadana ut som för 20 år sedan. En flexibel planlösning kan möjliggöra olika användning av ett rum över tid.
3. Se över allmännyttans uppdrag. Här bör särskilt det befintliga beståndet värnas, men det finns också möjlighet att arbeta mer innovativt med gestaltning, kvalitet, funktioner, lokalisering och finansieringsmodeller i nyproduktion.

3 projekt att inspireras av

1. *Engelsmannen*. Bostadshus gestaltat av Dinell Johansson arkitekter för Primula Byggnads AB. Byggnaden är väl anpassad till befintlig miljö i stadsdelen Blackeberg, Stockholm och signalerar både kvalitet och genomarbetade detaljer.
2. *Iggy*. Rostrött bostadshus i Malmö med gemensamma funktioner kring mobilitet och livskvalitet. Cord Siegel arkitekter ha skapat ett bjussigt hus för både boende och förbipasserande.
3. *Elastiska hem*. Kod arkitekters egna utvecklingsprojekt om hur ett elastiskt tankesätt kan förbättra vår boendemiljö och motverka segregation.

*Morten Johanson är arkitekt
och delägare i DinellJohansson.*

Morten Johansson om: 100 år av bostadsarkitektur

BOSTADSBRISTEN STÄLLER ARKITEKTROLLEN på sin spets, menar Morten Johansson. Mitt i bostadspolitiken och de stora bostadssatsningarna, där finns nämligen arkitekten. När visionen om samtiden och framtiden utvecklas, utvecklas samtidigt arkitektens plats i samhällsbyggandet. På bara hundra år, menar Morten Johansson, har denna plats pendlat från den ena ytterligheten till den andra. Är det så att vi nu är tillbaka där vi var för hundra år sedan?

Beskriv din bild av arkitektrollen på 1920-talet

För hundra år sedan handlade arkitektens roll framför allt om ornamentik. Det blev särskilt tydligt härom året när vi på DinellJohansson arbetade med en påbyggnad till ett hus på Kungsträdgårdsgatan i Stockholm. I förarbetet fick vi reda på att ursprungsarkitekten var Erik Lallerstedt. Men när vi grävde vidare så visade det sig att Lallerstedt i själva verket bara ritat fasaden, själva huset var det någon annan som arbetat med. Det beskriver ganska väl hur arkitekten arbetade på den tiden, uppgiften var att göra en skulptural utsida snarare än att lösa samhällsproblem.

Vad hände sen?

Sen kom modernismen. Kanske var det delvis arkitekterna som började ifrågasätta sin roll som ”dekoratör” när en stor del av befolkningen levde i så undermåliga bostäder.

Modernismen ledde i alla fall till att arkitekterna blev sociala ingenjörer som skulle lösa samhällsproblem. Det blev ett avbrott från vad som tidigare varit, arkitekterna var inte längre bara till för ytan, för att ge husen fina kläder.

Hur ser du på arkitektrollen idag?

En intressant aspekt med dagens bostadsbyggande är att en del fastighetsutvecklare lyckats muta in en nygammal produkt, nämligen premiumbostaden. Arkitekterna har återigen blivit rätt duktiga på att rita lyx. Men arkitektrollen är ute och flaxar rätt mycket just nu, det har den varit länge.

Samtidigt är arkitektens roll ett område som det opinionsbildas mycket kring. Två heta frågor präglar arkitekturdebatten, den ena handlar om att bygga snabbt och billigt, den andra om att vi ska bygga likadant som för 150 år sedan. Den här debatten tror jag kommer få ett allt större utrymme i politiken.

Gemensamma rum och mellanrum i staden

Text: Maria Burén

De offentliga rummen fyller många samhällsviktiga funktioner och är ett socialt viktigt rum för många människor. I över ett år har Coronapandemin påverkat våra liv och hur vi använder vår närmiljö. Förändrade behov och preferenser sätter nytt ljus på våra gemensamma rum, vilka de kan vara och vilka funktioner de måste fylla. Samtidigt präglas våra gemensamma livsmiljöer av sedan tidigare rotade problem som härstammar från bland annat bilnormen och att de hårda värdena går före de mjuka värdena, trafik och byggnad går före människa och natur. Vad krävs egentligen för att vi ska kunna skapa bättre förutsättningar för de mångfunktionella gemensamma rummen i staden?

UNDER DET SENASTE ÅRET har våra utomhusmiljöer agerat allt från vardagsrum och arbetsplats till fest- och bröllopslokal. Vardagslivet har fått nya rörelsemönster, bostadens betydelse har ökat och preferenserna för vår närmiljö har ändrats. Svenska fjällen har slagit besöksrekord och många har sökt sig från staden till det mer naturnära. Hur påverkar dessa samhällsförändringar vårt sätt att utforma och planera för stadens gemensamma rum i framöver?

Intervjupersonerna i detta avsnitt ser alla en gemensam effekt av coronapandemin, att användningen av stadens grönområden har ökat. Samma utveckling syns också i många av de samhällsundersökningar och forskningsprojekt som genomförts under året. **Mattias Gustafsson** på Urbio Landskapsarkitekter tror att tiden efter pandemin kommer att innebära ett uppsving för utemiljöer. Han menar att det närliggande grönområdet aldrig tidigare haft

ett så stort värde som det har nu. Även **Karin Danielsson** och **Åsa Ehn Hillberg** från Karavan Landskapsarkitekter tror att behovet av att vistas i och nyttja sin närmiljö kommer få större betydelse och göra avtryck i hur vi planerar och gestaltar våra gemensamma rum framöver.

”Det offentliga rummet används ännu mer nu, coronapandemin har gjort människor medvetna om de gemensamma rummen på ett helt annat sätt än tidigare.”

KARIN DANIELSSON OCH ÅSA EHN HILLBERG

Den ökade användningen av vår närmiljö har också utmanat normer kring vad ett gemensamt rum egentligen är och vilka funktioner som det förväntas leverera. Nu när fler människor använder dem, ställs exempelvis högre krav på att de offentliga miljöerna ska kunna axla sociala funktioner vid fler tidpunkter. Åsa Ehn Hillberg tror att efterfrågan på att vistas utomhus året om och i olika väder kommer att öka. Idag saknas ofta förutsättningar för det, få platser är gestaltade för att nyttjas året om och i alla årstider, menar hon. Även **Jens Thoms Ivarsson**, konstnärlig ledare för Göteborgs stads satsning Rain Gothenburg, lyfter behovet av att städer måste förhålla sig till väder i större utsträckning. Dels handlar det om klimatanpassning och dagvattenhantering, dels om att göra fler gemensamma rum tillgängliga och attraktiva oavsett väder.

”Staden måste fördröja och rena dagvatten, om vi ändå ska göra det så kan vi väl undersöka vilka andra värden vi kan koppla på samtidigt? Målet är att skapa platser som en kan uppleva och njuta av oavsett om det regnar eller inte.”

JENS THOMS IVARSSON

Göteborg ska bli världens bästa stad när det regnar, och för att uppnå den visionen undersöker Rain Gothenburg hur regn genom att uttryckas, hyllas och uppmärksammas på olika sätt kan agera medskapare av offentliga platser. Projektets fokus är att göra regn till en mer positiv upplevelse i staden. Torslandaskolan är ett exempel på hur arkitektur, konst och design kan kombineras med regn, lek och pedagogik. Generellt finns det dock få exempel på hur

regn och ”dåligt väder” inkluderats i gestaltningen, det finns behov av fler goda exempel, menar Jens.

Ett annat avtryck som coronapandemin gjort i våra städer är att centrumkärnorna avfolkats, shoppinggator är inte längre besöksmål och antalet tomma butikslokaler och kontor har ökat. Konsekvenserna av detta är framför allt ekonomiska, men utvecklingen innebär också att viktiga målpunkter har försvunnit eller tappat sin funktion. Detta riskerar att skapa otrygghet, menar **Anton Spets** som är stadsträdgårdsmästare i Borås. En del offentliga ytor som tidigare varit välbefolkade, har nu blivit öde, till följd av att behov och beteenden förändrats under pandemin. Problematiken med avfolkade stadskärnor har existerat under en längre tid, speciellt i mindre och mellanstora städer där butiker flyttat ut från stadskärnan till externa lägen, men i och med pandemin drabbas även våra storstäder av detta. Det finns en risk att detta blir ett etablerat tillstånd även framöver, vilket i sin tur kommer att utmana hur vi bygger och planerar stadskärnor.

Den mångfunktionella täta staden och behov av nya arbetssätt

På varje plats i staden finns det många olika och ibland konkurrerande intressen, det är flera funktioner som ska samsas på en och samma plats. Våra intervjupersoner är dock eniga om att trafik och hårda strukturer har förtur framför de mjuka mänskliga värdena. De gestaltade professionerna är fortfarande präglade och styrda av att planera för full framkomlighet för bil och trafik. Detta trots att det stillastående fordonet på många sätt är ett hinder för att kunna skapa väl gestaltade livsmiljöer. Mattias Gustafsson lyfter vad han anser är problemet med att vi idag fortfarande planerar utifrån bilens och trafikens premisser i centrala lägen:

”När vi måste få in massa bilparkering i processen anpassar vi oss till den tid som varit, då bygger vi för gårdagens behov. Det är märkligt att det här p-talet är så enormt viktigt och att det är prioriterat framför andra behov. Det är exempelvis bilisternas behov framför barnens.”

MATTIAS GUSTAFSSON

De gemensamma utemiljöerna blir dessutom allt mindre och är ofta överskottsytor som blivit över när alla andra funktioner kommit på plats i planeringen. Därmed blir det en stor utmaning att gestalta platser av god kvalitet i linje med målet för gestaltad livsmiljö. Ytterligare en begränsning i arbetet med att skapa mångfunktionella ytor är PBL, där grönska på kvartersmark främst kan regleras i ett bevarandeperspektiv. Boverket har lyft att PBL inte ger stöd för att planera med grönska och natur utifrån deras mångfunktionella potential på kvartersmark¹. På allmän plats har kommunen stora möjligheter att reglera grönska i detaljplanen, men inte på kvartersmark. I en allt tätare stad med färre och mindre grönytor blir kvartersmarken ett viktigt komplement till den allmänna platsen för att tillgodose allmänna intressen.

Flera av de intervjuade lyfter också att det inte alltid är en självklarhet hos beställare och politiker att de mångfunktionella ytorna ställer andra och högre krav på skötsel och drift. De mångfunktionella rummen måste underhållas för att fungera. Jens Thoms Ivarsson lyfter behovet av att utveckla nya affärsmodeller för drift och underhåll, i syfte att göra det möjligt och arbeta med fler grönbåa lösningar. Han menar att vi har förlegade metoder när det kommer till detta och att vi måste skapa fler alternativa möjligheter för allmänheten att vara delaktiga i projekt och aktiviteter kopplade till skötsel och underhåll inom stadsdelarna.

För att skapa en mångfunktionell och tät stad behövs bättre samsyn och samarbete. De mjuka värdena behöver komma in tidigare i processen och de olika intressena måste samordnas bättre från början. Flera av de intervjuade menar att många förvaltningar jobbar vid sidan av varandra utifrån sina respektive budgetar i avsaknad av incitament och möjlighet att skapa förutsättningar för samverkan och samarbeten. Det finns behov av att ta ett gemensamt grepp kring arbetet med de gemensamma utemiljöerna. Diskussion mellan olika professioner behövs för att tillsammans komma fram till lösningar på olika utmaningar som

uppstår i arbetet med både de stora strukturerna och de mindre, små mellanrummen.

Jonas Edblad, arkitekt på Wingårds, säger att en annan svårighet är avsaknaden av gemensamma målbilder för projekten. Det är utifrån en sådan gemensam bild som projekt bör värdera och fatta beslut – genom att pröva olika perspektiv. Vi måste bli bättre på att integrera alla delar på en gång, inte låta vissa gå före, menar Jonas.

”Alla vill att det ska bli bra, men alla har olika målbilder och det är det som är det svåra – att få till en gemensam målbild. Det tror jag att man skulle kunna bli mycket bättre på.”

JONAS EDBLAD

Ulrika K Jansson, kommundirektör i Enköpings kommun, poängterar att samarbete mellan förvaltningar inom kommunen är en förutsättning för att lyckas. Genom att titta på kommunens uppdrag och roll utifrån ett systemtänk blir beroenderelationerna mellan kommun, näringsliv, statliga myndigheter, FoU och civila samhället samt föreningsliv tydliga. Ett väl fungerande samspel mellan dessa aktörer skapar förutsättningar för god utveckling för alla parter – att hitta gemensamma riktningar och mål blir viktigt, liksom att klargöra att man har olika roller i samspelet och dialogen. Ulrika K Jansson ger flera exempel på lyckade samverkansprocesser, bland annat projektet *Vi ger arkitekten makten*. Projektet har inneburit ett banbrytande sätt att jobba då kommunen markanvisat direkt till ett arkitektbolag som sedan valt vilken part denne vill samarbeta med, berättar Ulrika. Detta har exempelvis resulterat i Sveriges första klimatneutrala kontorshus helt i trä som tagits fram i nära samarbete mellan Utopia Arkitekter och Castellum.

Även **Malin Lagervall**, planeringschef på Umeå kommun lyfter vikten av samverkan för att åstadkomma utveckling. Hon menar att den stora utvecklingspotentialen ligger i att mötas i sina olika uppfattningar och att tvingas utmana sitt ”gamla vanliga tänk”. Det menar hon görs först när flera olika kompetenser sammanförs

1 Boverket Rapport 2019:12 Rumsliga förutsättningar för ekosystemtjänster i den byggda miljön

från olika kommunala verksamheter, med akademien och näringslivet.

Borås kommun har arbetat fram ett förslag på en ekonomisk, beslutande och praktisk struktur för att skapa samverkan. Anton Spets, stadsträdgårdsmästare, och Richard Mattsson, stadsarkitekt, berättar hur Borås Projektstudio samlar processledare från olika förvaltningar. Förslaget innebär att kommunstyrelsen ska äska pengar för olika insatser och att man periodvis avsätter en bestämd totalsumma på förhand som ska spenderas inom projektet. Projektgruppen avropar budget mot kommunstyrelsen istället för att jaga budgetansvariga inom varje enskild förvaltning. På så vis skapas bättre förutsättningar för att arbeta på tvärens snarare än linjärt. Richard och Anton lyfter också fördelarna med att etablera samverkan med näringsliv och fastighetsägare, och vikten av att få dem att förstå nyttan med att investera i gemensamma livsmiljöer. I deras pågående arbete med ”Superparken” (arbetsnamn), en fem kilometer lång park som löper genom hela Borås, har ett nära samarbete med näringslivet genererat nya möjligheter för båda parter. Att få näringslivet att investera i stadsutvecklingsprojekt, bidrar till att Borås blir en attraktiv stad att bo och leva i, menar Richard Mattsson.

Experimentera mer med temporär arkitektur

Det råder ingen brist på varken kreativitet eller vilja att testa nya lösningar på gemensamma platser. I år genomförs den andra omgången av *ArkDes Think Tank Open Call* med temat Gemensamma rum och mellanrum. Open Call är en finansieringsmöjlighet som gör det möjligt för professionella inom kunskapsområdet gestaltad livsmiljö att utforska en relevant kunskapslucka genom praktisknära forskning. I årets utlysning har frågor som relaterar till landsbygd, barn, klimatanpassning, social hållbarhet och tillfällig arkitektur dominerat. Många har sökt finansiering för att testa tillfälliga och flexibla lösningar, i syfte att visa på potential och exemplifiera hur en förändring av exempelvis ett gaturum kan skapa mervärden för människorna som använder det.

Det tillfälliga har också varit i fokus inom andra projekt som ArkDes drivit under 2020. I år 2021 avslutades det Vinnova-finansierade projektet Street Moves, som genom sitt mediala genomslag både nationellt och globalt lyft möjligheterna med temporära och experimentella projekt. Street Moves har, genom ett modulsystem i trä, visat på gaturummets potential bortom bilnormen. Den positiva responsen på projektet kan ses som ett bevis på behovet av nya perspektiv och socialt hållbara gestaltungs-lösningar för de gemensamma rummen i staden. Enligt de publikundersökningar som genomfördes i samband med Street Moves, önskade sig de boende bland annat mer grönska i gaturummet, plats för gående, sittplatser, bilfria zoner, lägre ljudnivåer och sociala ytor. Gatan anses vara till för lokal kultur, socialt liv och möten, lekmöjligheter, grönska och rekreation². Dessa lärdomar kan genom incitament som stimulerar till nya designprocesser ha stor potential att bidra till ett skifte i hur vi ser på gatan och dess funktion. För att uppnå samhällsviktiga mål, som social hållbarhet, finns ett behov av att driva och stödja den här typen av förändringsprocesser.

Att arbeta med tillfälliga lösningar, som i exemplet Street Moves, innebär en möjlighet att visa på potentialen i experimentella projekt. Malin Lagervall, planeringschef på Umeå kommun, betonar vikten av att experimentera och testa tillfälliga lösningar. Hon menar att det idag finns mycket större osäkerheter kring hur vi ska lösa olika samhällsutmaningar än vad det gjorde förr. Detta på grund av att samhället förändras i en mycket snabbare takt än vad det gjorde tidigare. Det finns inte alltid tid att vänta in forskning eller långa utredningar för att förändra lagstiftning.

”Vi behöver kunna få möjligheten att prova och testa olika lösningar för att snabbt kunna anpassa allt eftersom. Det är också ett sätt att vara varsam med skattepengar, att prova och testa i mindre skala. Istället för att göra stora investeringar som inte fungerar efter några år.”

MALIN LAGERVALL, UMEÅ KOMMUN

2 Novus, 2020 Rapport – ArkDes mobilitetshubbar

Ulrika K Jansson är inne på ett liknande spår och menar att fördelen med experiment är möjligheten att prova nya lösningar utan att ta stora risker. Konsekvenserna blir inte så stora om den tillfälliga lösningen visar sig ge mindre positiva effekter än vad som bedömts initialt.

Andreas Paulson, stadsarkitekt i Haninge kommun betonar att fördelarna med de temporära experimenten är att man kan ta ut svängarna, vara flexibel, göra snabba ändringar, utvärdera för att sedan anpassa på nytt. Stadsplanering tar tid och många gånger är det en lång process tills allt ska stå färdigt, samtidigt så rör sig och bor människor redan på platsen. Av den anledningen är det viktigt att använda sig av tillfälliga lösningar för att skapa en bra och gärna föränderlig plats under byggtiden.

”Det är viktigt och visa att något händer och att samtidigt ta hjälp av de som bor och besöker platsen genom att testa vad som fungerar på platsen i skala 1:1. Vart vill man sitta, vart är det soligt, var går man osv... Ett fullskaleverktyg där man relativt lätt kan ändra förutsättningarna och ta med sig kunskapen till den färdiga platsen.”

ANDREAS PAULSON

Även byggnader kan ha en temporär och experimentell karaktär. Fisksätra Folkets Hus är ett exempel på en tillfällig byggnad som skapar många mervärden genom att testas. **John Pantzar**, ansvarig arkitekt på Sandell Sandberg, lyfter att fördelen med att bygga

med tillfälliga bygglov är just att det går snabbt. Första skissen till Fisksätra Folkets Hus gjordes i början av 2019, huset stod klart i maj 2020. Fisksätra Folkets Hus har på kort tid blivit en samlingsplats, en visuell markering, som fått stor uppskattning av de boende i närområdet. John Pantzar betonar vikten av att ge kulturen en central plats. Det har varit ett av kärnvärdena i projektet och är, menar han, anledningen till det positiva genomslaget.

I strävan efter att förbättra och utveckla förutsättningarna för tillfälliga lösningar är det konstruktivt att belysa vilka risker detta arbetssätt kan medföra. Ulrika K Jansson lyfter exempelvis att en risk med tillfälliga lösningar är att verksamheter som jobbar med innovation och utveckling och inte levererar enligt sitt grunduppdrag, mister uppdragsgivarnas förtroende och därmed eventuellt även det handlingsutrymme som ofta behövs för att stimulera till kreativt tänkande och lösningar. Andreas Paulson, lyfter att lekfullheten och det dynamiska kan försvinna när platsen blir mer permanent och menar på att det finns ett behov tidigt i projektet att bestämma hur lång livslängd projektet har. På så vis är det möjligt att planera underhåll och förvaltning samt se till att platsen aktiveras på olika sätt under projekt-tiden. John Pantzar pekar på den miljömässiga aspekten, det går år lika mycket resurser att bygga något tillfälligt som när du ska bygga något permanent. I längre processer finns det mer tid till att exempelvis ta fram en strategi för återbruk av material.

3 åtgärder som skulle kunna stärka gestaltningen av våra gemensamma rum

1. Strategisk samverkan över kommunala förvaltningsgränser. Här finns möjlighet att i tidiga skeden lyfta aspekter kring utformningen av de gemensamma rummen så att förvaltningar arbetar tillsammans, inte parallellt eller i olika skeden.
2. Infrastruktur och hårda värden bör inte överordnas sociala, estetiska och gröna värden. Möjliggör en prioritering av mjuka värden och en reglering av grönska på kvartersmark genom en översyn av PBL. Här kan stadsdelsprogram eller liknande lösningar vara ett bra verktyg för att se på grönfrågorna i ett större sammanhang.
3. Säkerställ att de befintliga gemensamma rummen ges tillräckligt med utrymme i budgeten. Förvaltning och drift av befintliga platser och grönytor är minst lika viktigt som nyetablering av friytor genom exploatering..

3 projekt att inspireras av

1. *Projektstudion*. Borås kommuns innovativa metod för bättre samverkan över förvaltningsmässiga, organisatoriska eller kunskapsmässiga gränser. Arbetet sker utifrån gemensamma uppdrag.
2. *Fisksätra Folkets hus*. En samlingsplats i form av en gemensam byggnad för kultur och möten. Sandell Sandberg arkitekter har gestaltat detta gemensamma rum för Stena fastigheter i stadsdelen Fisksätra i Nacka kommun.
3. *Ge arkitekten makten!* Projekt i den så kallade "Örebromodellen" där mark säljs till fast pris och med reservationsavtal. Uppdraget att utforma en central plats gick till Utopia arkitekter som utvecklar fastigheten tillsammans med Castellum.

Fisksätra Folkets Hus

Foto: Fisksätra Folkets Hus.
Stena/Pixprovider

Arkitekt: Sandellsandberg, Thomas Sandell, Ivan Grelz, John Pantzar, Marcus Brogren

Fisksätra Folkets Hus är den första färdigställda byggnaden i ett pågående utvecklingsprojekt i Fisksätra utanför Stockholm. Verksamheten i lokalerna drivs av en ideell förening med samma namn som grundades år 2003 för att skapa en mötesplats i Fisksätra där alla, oavsett nationalitet och etnicitet, kan känna sig välkomna. Byggnaden är tänkt vara temporär och hämtar inspiration från koppardtälten i Hagaparken.

*John Pantzar är arkitekt
och projektledare på
Sandellsandberg arkitekter*

John Pantzar om: Fisksätra Folkets Hus

Varför har Fisksätra Folkets Hus blivit ett så lyckat projekt?

Det finns många olika historier man kan berätta kring huset och hur det blev till, varför det ser ut som det gör, varför det ligger där det ligger. En stor del i att det blivit ett framgångsrikt projekt är dess geografiska läge, att de ligger mitt i Fisksätra centrum och på en plats där det syns från många olika håll. Utgångspunkten har varit att skapa en tydlig samlingsplats, en visuell markering i Fisksätra centrum, en självklar mötesplats som väcker nyfikenhet och intresse. Fördelen med huset är att det också ser lite kul ut, och det blev så just för att det gick snabbt. Hade det här ingått i en process över flera år så hade gestaltningen troligen blivit annorlunda. Det hade varit svårare att få igenom en så här rolig gestaltning.

Det är en tillfällig byggnad, hur har ni förhållit er till det i gestaltningen?

När det kommer till det tillfälliga så har vi pratat om tältet som referens, vi valde att göra en postmodern tolkning av vad ett tält är. Det ser ut lite som ett tält, men det funkar inte riktigt som ett tält. Tänk om man hade utgått ifrån den principen istället, vad hade hänt då? God gestaltning, för min del handlar det om att man ska skapa någonting som människor kan tycka om och som visar lite personlighet. Jag skulle bli glad om exempelvis barnen i Fisksätra, när de ska rita ett hus, ritar

ett hus med spetsiga tänder. En annan viktig aspekt när man bygger nytt är att ge kulturen en central plats från början och ser till att kulturaktörerna har en trygg och stabil plats att vara på under hela förändringsprocessen. Det har varit ett kärnvärde i arbetet med Fisksätra Folkets hus – att sätta kulturen i centrum.

Fisksätra Folkets Hus är del av ett större utvecklingsarbete som innefattar hela Fisksätra. Hur skulle vi kunna skapa fler och bättre förutsättningar för den här typen av initiativ med fokus på social hållbarhet?

I det här fallet är anledningen till att huset kommit till ett ihop kok av privata och offentliga medel samt en kommun och en fastighetsägare som visar vilja att förändra och förbättra. Det är ett exempel på att det lönar sig att satsa lite och att ställa krav. Det är en fastighetsägare som äger hela Fisksätra, att skapa positiva platser där är mycket värt för dem. Det är inte heller svårt för kommunen att ställa krav, eller att göra förhandlingar med dem – ni kan få göra det här om ni också gör det här och så vidare. Jag tror att det finns många liknande områden där det finns en stor hyresvärd, och de har ju mycket att vinna på den här typen av projekt. Då tycker jag kommunen kan våga ställa krav. Politiskt så var det också stor uppslutning, många såg det som en positiv sak.

Cirkulär design och återbruk – från skräp till resurs

Text: Linda Kummel

Att skapa en god gestaltad livsmiljö som håller över tid är en stor utmaning. Det krävs både erfarenhet, kunskap och samverkan för att på bästa sätt kunna förena hållbarhets- och gestaltningsambitioner med olika krav, som till exempel lag- och kvalitetskrav. I förra årets rapport ”Med människan i fokus” lyftes det cirkulära perspektivet fram som ett område där starkare insatser krävs. Under pandemin har vi sett en ännu tydligare tendens till att våra platser, byggnader och deras innehåll behöver en långsiktig och flexibel utformning. Ett kontor är inte alltid ett kontor, och en dörr eller en trappa kan få ett nytt liv, på en ny plats.

Vi befinner oss i en omställningens tid. Sättet att se på våra städer, vårt boende och våra saker är i förändring. Utvecklingen sker på flera samhällsnivåer, den pågår dels på sociala medier i form av en aktiv folkrörelse, dels i den nationella och internationella politiken.

Folkrörelsen karaktäriseras av ett ökat intresse för byggnadsvård och återbruk av möbler. Trenden har gått från det ljusa och fräscha till att bostäder med karaktär och synliga

skavanker efterfrågas i större utsträckning. Ett föremål som redan har använts och därmed bär på en historia har fått ett adderat värde.

Att pandemin skyndat på en trend och en vilja använda sig av de resurser som redan finns är tydlig. Trenden gäller inte längre bara kläder och möbler köpta på loppis utan även material, byggnader och arkitektur. Ett av många exempel på hur affärsmodeller skapats utifrån en återbrukstanke återfinns på Skansen,

som drabbats hårt av pandemin. Där lanserades i höstas ”Skansen recrafted”, en kollektion av kuddar framställda av textilier från de egna magasinerna. Allt material som använts i produktionen fanns sedan tidigare i Skansens förråd. Inte heller detaljer som dragkedjor och knappar har behövt köpas nytt. Just att tygerna har just en bakgrund, en historia gör dem till mer än ett designföremål.

På nationell politisk nivå har den uppdatering av avfallslagstiftningen som genomfördes 2020, ett resultat av förändringar i EU:s avfallsdirektiv, inneburit krav på ökat ansvarstagande för avfallsproduktionen. Lagstiftningen innebär att allt bygg- och rivningsavfall måste dokumenteras och att byggprodukter som kan återanvändas redovisas separat. Att få information om vilket material som går att återanvända blir då lättare. Samtidigt finns inga krav på att återbrukat material måste användas. Den del av alla byggnadsmaterial som idag återvinns är liten och består i stort sett bara av metall. Mindre än 3 procent återanvänds till nya byggnader.

Det handlar om narrativet

I arbetet med det här nedslaget har flera personer som arbetar med allt ifrån återbrukade stadsdelar till produktdesign intervjuats. Flera lyfter värdet av att ta sig den extra tiden att se vad som redan finns, och att en byggnad, en möbel eller ett byggmaterial vars proveniens kan spåras till och med kan få ett högre värde än det nyproducerade. Andra lyfter det ekonomiska perspektivet, att man kan spara pengar genom att exempelvis upcycla kontorsmöbler. Inköp av återbrukade möbler blir 40–60 procent billigare än nyinköp av möbler på samma kvalitetsnivå¹. Sammantaget ses det återbrukade inte längre som skräp, utan som en resurs.

Åsa Isacson är arkitekt och utvecklare, verksam på Tjörn och kopplad till det lokala nätverket Egnahemsfabriken. Hon tror att narrativet är viktigt i det här sammanhanget, det vill säga hur återbruk kommuniceras. Om det reduceras till en fråga om att göra gott riskerar det att bli tråkigt.

– Det blir så lätt att det bara handlar om

altruism. Det måste vara enkelt och roligt också.

Åsa Isacson arbetar i korsningen mellan teknik och arkitektur, hon intresserar sig för hur digital transformation kan främja arbetet med hållbarhetsmålen. Inom Egnahemsfabriken har hon arbetat med återbruksappen *Kretsloppan* som går just i den riktningen.

– I *Kretsloppan* går det att se vilket byggmaterial som finns tillgängligt här, på Tjörn, och sköta logistik med att utbyta material lokalt. Skillnaden mellan att sköta detta via exempelvis Blocket är att det också går att följa återbruket in i specifika projekt. Man kan följa återbrukets resa i appen – det blir historier som flätas samman och ger en mer personlig koppling till byggnadens delar.

Appen är utvecklad för ett lokalt sammanhang och används just nu på Tjörn. Åsa Isacson berättar däremot att den är tänkt att kunna återanvändas i andra regioner.

– Allt det vi gör är open source. Vem som helst kan ta ner projektet från GitHub, använda det på en annan plats eller lägga till och förbättra. Det står vem som helst fritt att utveckla vidare. Alla bidrar till idén.

Tid och rum

Idén att registrera och lagra material för återbruk har funnits länge. IVL har samordnat satsningen Centrum för cirkulärt byggande där en lång rad byggaktörer, kommuner och konsultföretag deltar. Här finns en marknadsplats på hemsidan ccbuild.se där möjligheten finns att både klicka hem och efterlysa byggmaterial. Statens fastighetsverk har sedan 2006 lagrat överblivna resurser, bland annat i ett stort berggrum under ett palats på Riddarholmen i Stockholm. Tanken är att lagringen skall ske i samband med renovering och att resurserna sedan ska kunna tas tillbaka eller användas någon annanstans. I lagren finns dörrar, fönster, kakelugnar och handtag, men även foder och trösklar. Som någon gång kan komma till nytta.

Att hitta både tid och rum att lagra material lyfter **Hanne Birk**, utvecklingschef för Varvsstaden i Malmö, som en nyckel till att få återbruk att fungera i ett projekt.

¹ Metod för att öka cirkularitet och återbruk inom inredningsprojekt för offentlig miljö. Västra Götalandsregionen och Skaraborgs kommunalförbund, 2020.

Vattentorget, Växjö

Foto: Werner Nystrand

Arkitekt: Sydväst arkitektur och landskap, Light Bureau (ljusdesign)

Vattentorget är en central plats i Växjö, där centrum möter sjöarna. Miljön kring Växjösjön har under decennier utvecklats till stadspark med nya gångstråk, aktivitetsplatser och mötesplatser. Ett annat långsiktigt arbete är att förbättra vattenkvaliteten i de centrala sjöarna, som nu blivit fina

badsjöar, mitt i Växjö. Vattentorget är en del i reningsystemet, där anslutande bryggor leder dagvatten från centrum till renande laguner längre söderut. För Växjöborna är de nu populära gångstråk och träffpunkter. De större träflaken används för både spontana och planerade uppträdanden.

Varvstaden är en del av Malmös industriarv, ett 18 hektar stort område med både vackra gamla varvsbyggnader och ruffiga lagerhallar från 1970-talet. I ett attraktivt havsnära läge, men med både ytor och byggnader som behöver saneras. Att området skulle omvandlas har varit klart sedan länge, det har därmed funnits tid att börja arbeta med området långt innan planarbetet skulle sätta igång påbörjas. På ett systematiskt och omsorgsfullt sätt har befintliga värden och material, som bär på både historia och identitet, kartlagts.

– Vi har varit privilegierade i att vi har haft tid att lära känna platsen, säger Hanne. Vi har kartlagt allt material som fanns här. Allt. Det var ett jättestort arbete att registrera allting. Vi har utgått från en massa parametrar som kulturvärde, arkitektoniskt värde, sådant som måste saneras. Det blev i det närmaste en IKEA-katalog av alltihop. Lätt var det inte heller. För att inleda ett projekt av den här skalan krävs enligt Hanne både samarbete och engagemang.

– Alla måste jobba tillsammans – vi som fastighetsutvecklare, kommunen, politikerna, byggherrarna. Det här handlar om helt nya processer och affärsmodeller, men framför allt en vilja. För det är fanimej besvärligt, säger Hanne.

– Upphandlingen är också ett viktigt verktyg om man vill komma framåt. Då äger man frågan själv och får det man frågar efter.

Hanne beskriver att man i tidigt i projektet började titta på olika certifieringssystem men att dessa inte räckte till. De erbjöd helt enkelt inte tillräckliga möjligheter att ta vara på platsens befintliga värden. Att riva allt och börja om från scratch var inte ett alternativ i det här projektet. Lösningen blev alltså att skapa en egen metod.

– När man är på platsen ser man att de skevheter eller material en byggnad har kanske inte har ett omedelbart värde, men den har kanske ett bra mikroklimat. Det kan vara en perfekt miljö, men det är ju det som ger platsen liv. Det ville vi inte göra avkall på.

Hållbarhet och kvalitet

Jenny Nyström är hållbarhetsansvarig på Kaminsky Arkitektur i Göteborg. Hon beskriver att intresset för sakernas historia visserligen tycks ha ökat, men att det samtidigt handlar

om trender och smak. I arbetet som återbrukskonsulter för Bromma sjukhus fick Kaminsky Arkitektur möjligheten att visa på värdet i materialet på platsen och uppmärksamma hur material av hög kvalitet kan användas igen, få ett nytt liv. Men det är inte alltid som förutsättningarna ser ut så.

– Det är svårare med projekt från 70- och 80-talet, säger Jenny. Där finns liksom inte den där kärleken. I en del projekt finns inte förutsättningarna alls för återbruk.

Arkitektkåren har alltså en dubbel uppgift när det kommer till återbruk. Dels handlar den om att skapa nytta av befintliga material och värden, dels om att skapa förutsättning för återbruk i nyproduktionen. För att göra det, menar Jenny Nyström, måste man gå tillbaka till grunderna.

– Jag tror att det handlar om materialen, och att verkligen se till funktionen när man arbetar i nya projekt. Det handlar om att tänka på vad det är som gör ett rum estetiskt tilltalande. Då kan man göra väldigt enkel arkitektur. Är det inte så mycket material i rummet så blir det också enklare att förvalta i framtiden. Då behöver man inte dölja alla fel.

Jenny fortsätter:

– Det handlar också om att reflektera och ifrågasätta. Att ställa de kritiska frågorna och tänka utifrån livslängd. Är det här demonterbart? Går det här materialet att byta ut eller använda någon annanstans?

Det krävs både gestaltnings- och projekteringskunskap för att kunna skapa miljöer som håller över tid och är flexibla. Man behöver helt enkelt ha förmågan att designa cirkulärt för framtiden. Utmaningen i att arbeta med återbruk är att den som håller i projektet också måste ha koll på materialens kvalitetsnivå, upphandlingskrav, miljö- och brandrisker. För att inte tala om tillgänglighet och andra regelverk. Många byggaktörer arbetar nu med olika former av miljöcertifieringar: Miljöbyggnad, Breeam, Leed, Well med flera. Både Hanne Birk och Jenny Nyström lyfter att det är svårt att arbeta med både certifiering och återbruk. Certifieringssystemen fångar helt enkelt inte in återbruk. Därmed kan de värden eller svårigheter som återbrukade material för med sig inte tas med in i ekvationen.

Joakim Friedrich på Sweco i Göteborg är specialiserad på hållbarhetscertifieringar. Han håller med om att systemen mest fokuserar på nybyggnation, men tror att de kommande versionerna av exempelvis Breeam och Miljöbyggnad kanske kommer att ta höjd för återbruk. Samtidigt är han skeptisk till att återbruka allt.

– Det är ju jättesvårt att använda 100 procent återbruk i projekt som har hög exklusivitet. Man kan ju inte sätta in gamla toalettstolar i en helt ny fastighet, hur bra funktionen på dem än är. Och så måste man komma ihåg att garanti-frågorna är jätteviktiga för många byggherrar. Tekniska krav kan man inte tumma på. Till exempel är det svårt att se stålqualität i en äldre stålprofil eller glaskvalitet i ett gammalt fönster.

Det bästa återbruket, menar Joakim Friedrich, är istället att behålla själva byggnaden. Att bevara istället för att riva är det absolut mest fördelaktiga ur ett hållbarhetsperspektiv. Om man nu måste riva så är det framför materialet som har betydelse om man ska kunna återbruka. Som en inredning som går bra att använda på nytt om den är gjord i bra trä som går att slipa ned. Samma tankesätt kan appliceras på det som byggs idag. För att skapa möjlighet till återbruk är det materialen som spelar den största rollen.

– Jag tror på att använda enkla, snälla material. Blanda inte. Och bygg ordentliga golv som går att slipa. Kom ihåg att det finns en skillnad mellan billig och prisvärd.

Återbrukets värde

Therese Sonehag, arkitekt och utredare på Riksantikvarieämbetet lyfter även hon vikten av de rena materialen.

– Att ta hand om och renovera just äldre byggnader är ju möjligt för att de består av material som faktiskt går att renovera, till och med flera gånger. Moderna byggnader byggs ju oftast med material som består av många olika komponenter.

Therese berättar att tidigare låg fokus i många hållbarhetsprojekt på energieffektivisering och ekonomi, för att sedan gå över mer till klimatanpassning. Men nu är det återbruk och cirkularitet som trendar.

– Det är på allas läppar, men vi inom

byggnadsvården har ju sysslat med återbruk och cirkulär ekonomi så länge byggnadsvården har funnits, men vi har ju inte använt de orden.

Precis som flera andra intervjupersoner saknar hon återbruksperspektivet i befintliga hållbarhetssystem. Alla verktyg är utformade för nybyggnation.

– Den gamla bebyggelsen passar inte in i den här typen av verktyg. De gamla byggnaderna kan inte kalkyleras på samma sätt, så de kulturhistoriska värdena reduceras till estetiska värden. Det är ju så fel! Det finns ju så mycket i kunskapen om materialen. Ett gammalt hus har ju gjort av med sina koldioxidutsläpp för länge sen.

Therese Sonehag menar också att det finns mycket att lära av äldre tiders byggande, hur man placerade husen i landskapet och byggnadens zoner. Dessutom har både resurshushållning och klimatanpassning varit självklara delar av byggandet förr. Bostäder placerades inte nära hav eller vattendrag som riskerade att översvämmas. Inte heller i dalgångar vid vattnet där kyleffekten är högre än uppe på bergssidorna. Hon tror att vi nu står inför en förändring i tankesätt och att vi kommer kunna dra nytta av äldre kunskaper.

– Ja, jag tror att det är här för att stanna. Folk har börjat prata mer om livscykelanalyser och cirkulära flöden de senaste fem åren. Det har ju fullkomligt exploderat.

I denna utveckling, menar Therese Sonehag, måste utbildningsinstanserna följa med.

– Arkitektskolorna har ju nu ett tydligt fokus på hållbarhet och gestaltad livsmiljö, men vad jag har hört så har grundutbildningen att mäta upp ett hus försvunnit. Den kunskapen är viktig för att förstå människans behov som sen ska överföras till gestaltad livsmiljö. Men det finns ett jättestort intresse för byggnadsvård från skolorna, särskilt från studenterna.

De intervjuade i detta nedslag är eniga. Det finns en möjlighet för både dagens och kommande generationers gestaltare att arbeta med omställningen av vårt samhälle till ett mer hållbart sådant. Det handlar om att se föremål, material och byggnader som resurser med ett inneboende värde. Att kunna se till både tid och rum, men också koppla på narrativet och i systemen – att helt enkelt hitta ord och siffror för återbrukets värde.

3 åtgärder som skulle kunna öka återbruk och cirkulär design

1. ROT-bidraget har drivit på en renoveringsvåg, vilket också inneburit att fullt fungerande interiörer, ibland av byggnadshistoriskt värde, slängts ut. En översyn av ROT så att hållbara, cirkulära renoveringar kan genomföras med bidragsstöd, skulle kunna vända den utvecklingen.
2. För att byggbranschen skall våga använda recirkulerade material krävs bra metoder för kvalitetssäkring, men också nya standarder, förändrade tillsynsregler och en utredning av den juridiska ansvarsfördelningen. Boverket och Naturvårdsverket har expertis inom området. Här finns möjligheten att samverka med en långsiktigt hållbar gestaltad livsmiljö i fokus.
3. Kommunerna har redan idag verktyg som skulle kunna öka återbruk och cirkularitet. Utöver att ställa krav i markanvisningar kan kommunerna ställa krav på byggherrar att de vid renovering och nybyggnation skall ha personer certifierade inom kulturvård knutna till projektet. De kan göras genom kontrollplanen.

3 projekt att inspireras av

1. *Selma Lagerlöfs center*. White arkitekter har skapat en byggnad för invånarna i stadsdelen Backa i Göteborg. Huset har rustats med flexibla ytor och återbrukade möbler.
2. *Vattentorget*. Sydväst arkitektur och landskap har använt återbrukat byggmaterial i denna strama, publika plats i Växjö.
3. *Återbrukslokalen*. KAKA arkitekter har på uppdrag av Castellum skapat denna kontorslokal i Göteborg där både inredning och byggmaterial är återbrukat eller räddat.

*Åsa Isacson är arkitekt,
utvecklare och projektledare.*

Åsa Isacson om: Digitala verktyg för återbruk

Ni har ju kommit en bit på vägen med en lokal app för återbrukat byggmaterial kopplat till Egnahemsfabriken. Berätta!

Vårt fokus är att arbeta lokalt, och engagera lokalsamhället i att återbruka material på platsen. Det blir mer personligt när det är lokalt och inte bara en ekonomisk transaktion. Till skillnad från nyinköpt har återbruk en historia, ett extra värde de för med in i sitt nya sammanhang. Man kan tänka på det som vår gemensamma pott av saker.

Vad är incitamenten att lägga upp saker i systemet?

Det finns absolut ett visst mått av altruism här, men också att det ska vara en rolig grej som kan främja social interaktion. Det är en stor del av processen – att man ser vem som har lagt upp ett återbruk, att man kan läsa om dess historia och sedan småprata om denna när man kommer och hämtar materialet. Men också att man virtuellt bygger saker – de projekt som finns registrerade i appen blir mer levande för varje nytt återbruk som läggs till. Tanken är att det blir som ett växande narrativ för varje projekt, bestående av historierna från varje återbruk man inkluderat. Man kan både se de enskilda delarna och hur varje del som byggs läggs till något befintligt. Byggprojekten får en historia.

Vad finns i appen?

Vi håller nu på att lägga in Egnahemsfabrikens

befintliga förråd så det kommer växa framöver med allt från fönster till kylskåp. Vi var med och rev ett hus för några månader sedan och hittade en lådbil gjord av en gammal kontorstol. Sånt hamnar också i potten.

Att byggnader kan användas över tid, att rita för att de ska kunna demonteras är ju en slags systemtänk. Tror du att det blivit vanligare?

Ja, man borde kunna använda systemet åt andra hållet. Nu när byggnader skall rivas eller monteras ner är det ju krav på att vi dokumenterar allt, men vi borde kunna synliggöra resurserna även när man bygger upp nytt. Att visa upp allt innehåll.

Del 3

Medskick

Vägen framåt – medskick till framtida arbete

DET SENASTE ÅRET HAR varit omvälvande på många sätt, både för individ och samhälle. Såväl samhällets skörhet som dess omställningskraft har synliggjorts. På många håll talas det om en möjlighet att omforma samhället, att det i kölvattnet av en internationell kris kan uppstå en ny typ av grön ekonomi och andra mer hållbara sätt att leva. *Politik för gestaltad livsmiljö* har en viktig roll i en sådan omställning.

I den här rapporten har ett antal områden lyfts fram där ny kunskap, innovation och åtgärder behövs. Fyra områden har fördjupats. Nedan lyfts en summering av de behov, utmaningar och hinder som identifierats i rapportens Del 1 och Del 2. Detta är summerade medskick som ArkDes bedömer skulle göra skillnad och som kan bidra till att målen för arkitektur, form och design uppnås.

Ansvar och visioner för bostadsbyggandet

Bostadsbyggandet är en av de viktigaste delarna i ett hållbart samhällsbyggande. För att nå det nationella målet för arkitektur, form och design måste hanteringen av både nyproduktion och befintligt bostadsbestånd främja hållbarhet och jämlikhet. Enligt *Politik för gestaltad livsmiljö* ska det offentliga – stat, kommun och region – agera förebildligt i byggande och förvaltning, för att utforma och förvalta livsmiljöer med allsidig hållbarhet och hög kvalitet. Allmännyttan är ett centralt

verktyg för att skapa denna förebildlighet.

Att bostadsbyggandet genomsyras av långsiktiga tids- och kvalitetsperspektiv är grundläggande för att omställningen till ett hållbart samhälle ska kunna ske. Bland arkitekter finns både innovationskraft och kunskap för att lösa samtidens och framtidens komplexa utmaningar. Dock hämmas en god utveckling på bostadsmarknaden idag av att kortsiktiga ekonomiska överväganden och marknadskrafter tillåts sätta agendan, vilket bland annat visar sig i kvaliteten på det byggda och var i landet det byggs.

ArkDes menar att kostnadseffektiva lösningar i nyproduktionen inte ska ses som den enda och dominerande lösningen på bostadsbristen. Nybyggnation bör hanteras som en möjlighet att bygga med hållbarhet och kvalitet för framtiden, inte för att lösa akuta problem. Lösningen på behovet av billiga bostäder bör istället sökas i det befintliga beståndet alternativt i ett stärkande av individens ekonomiska förutsättningar. Staten bör därför ta ett ökat ansvar för bostadsutvecklingen och formulera tydliga visioner för bostadsförsörjningen och för hur nyproduktionen på bästa sätt ska komplettera det befintliga bostadsbeståndet.

ArkDes menar vidare att allmännyttans befintliga bestånd av prisrimliga hyresrätter bör skyddas och förvaltas med omsorg. Dess roll

bör värnas och stärkas i syfte att ligga i framkant gällande hållbarhet och god gestaltning i hela landet. Detta gäller även förvaltning. De hyresrätter med låga hyror som redan finns i bostadsbeståndet bör förvaltas med omsorg och tillförsikt för att även framöver kunna vara tillgängliga för personer och familjer med låg inkomst.

För att främja en utveckling av allmännyttan som går i linje med *Politik för gestaltad livsmiljö* skulle en översyn av allmännyttans uppdrag behöva göras. Exempelvis skulle lagen (2010:879) om allmännyttiga kommunala bostadsaktiebolag kunna kompletteras med en fjärde punkt i första paragrafen (portalparagrafen) om att *bolaget i allmännyttigt syfte ska... 4. främjar arkitektur och livsmiljöer med hög hållbarhet och kvalitet.*

ArkDes ser också att kommunerna behöver uppmuntras att använda samtliga verktyg i bostadsbyggnadsprocessen för att uppnå balans på bostadsmarknaden samt hållbarhet och kvalitet i det byggda. Markanvisningar, riktlinjer för bostadsförsörjningen, den fysiska planeringen och allmännyttan är redskap för att möta bostadsbehovet och skapa goda livsmiljöer. Bostadsmarknaden behöver även ses ur ett större regionalt perspektiv och vägas samman med bilden av den regionala arbetsmarknaden. Dialog mellan regionen och kommunerna men även med lokala aktörer kring dessa frågor bör därför stimuleras.

Unisont statligt agerande för hållbarhet och kvalitet

Omställning kräver samverkan på alla nivåer i samhället och omställningstakten behöver öka ytterligare. Staten som helhet bör agera unisont för att stärka gestaltningens roll i samhällsutvecklingen. Här är steg redan tagna genom att de myndigheter som ingår i samverkansforum har fått upp frågan om gestaltad livsmiljö i sina regleringsbrev. Men det finns mer att göra, särskilt i de uppdrag som påverkar gestaltningen av våra framtida livsmiljöer.

Sedan 2020 finns även krav på att registrera återbruk vid rivning, men att använda återbruket, eller att undvika rivning och återbruka hela byggnaden är än så länge frivilligt och utan tydliga incitament. Här börjar initiativ från

branschen synas men staten måste hänga med, både gällande initiativ och kunskapsbyggande.

ArkDes menar att kvalitet, hållbarhet och skönhetsvärden bör genomsyra alla de utredningsdirektiv, utlysningar och regleringsbrev som på olika sätt berör fysisk gestaltning och bebyggelse. För att politiken ska få största möjliga genomslag måste signalerna vara mycket tydliga; långsiktigt god gestaltning är en prioriterad fråga på både EU-nivå och nationell nivå.

ArkDes bedömer också att planerade åtgärder gällande införandet av klimatdeklarationer bör ske snabbare, med en kortare tidshorisont och tidigare i processen ta sig an frågor om ombyggnad och återbruk. Statliga aktörer har mycket stora möjligheter att både återbruka och att se på sina samlade resurser i ett nytt ljus. ArkDes ser att det finns goda möjligheter att använda byggnader, lokaler och interiörer på nya sätt samt att dela på resurser. Upphandling är ett starkt verktyg, och ArkDes kan fortsättningsvis lyfta förebildliga aktörer i alla delar av samhället.

Ökade incitament för att arbeta med god gestaltning

Mycket görs redan för att stötta kommuner och regioner i att vara medvetna beställare och arbeta aktivt med gestaltungsfrågor, men det finns ett större behov än vad som täcks av befintliga åtgärder. ArkDes, Boverket, Statens konstråd och Riksantikvarieämbetet har ett stort ansvar att tillsammans sprida verktyg, metoder och kunskap för att på ett ännu bättre sätt stötta det kommunala arbetet. Precis som Boverket nämner i sin rapport *Arkitektur och gestaltad livsmiljö* (Rapport 2020:23) har myndigheterna även ett ansvar att utveckla sitt vägledningsarbete för att bättre fånga upp de olika kommunernas skilda förutsättningar. Utvecklingen går mot att fler kommuner skapar styrdokument såsom arkitekturprogram eller hanterar gestaltungsfrågorna kopplat till översiktsplanen, men samtidigt syns tecken på att den kommunala expertisen inom arkitektur och gestaltning nedvärderas eller körs över av politiken. Det senaste året har flera kommuner hamnat i blåsväder på grund av att politikerna på orten ifrågasatt just expertförvaltningarnas kompetens.

ArkDes menar att regionala forum för erfarenhetsutbyte är viktiga sammanhang som bör stärkas ytterligare. Genom regionala stöd-pengar för strategiska gestaltningskompetenser och antikvariska kompetenser kan kommunala tjänstepersoner erbjudas ett utökat stöd i sitt arbete. Det gäller särskilt mindre kommuner med begränsade resurser, både vad gäller ekonomi och personal.

ArkDes ser också ett behov av utbildningsinsatser för lokalpolitiker inom arkitektur, design och stadsutveckling. Här finns en lyckosam förebild i DAC (Dansk Arkitekturcenter) och deras årliga politikerkurs ”strategisk byledning”, en kurs som en stor andel av de danska kommunernas politiker och toppchefer har gått. ArkDes har goda möjligheter att bidra med denna typ av insatser, att axla en samordnande och stöttande roll för lokala och regionala initiativ samt en pedagogisk roll vad gäller strategisk gestaltning.

Ökat fokus på social hållbarhet – i hela landet

Just nu finns ett möjlighetsfönster att driva samhällsutvecklingen mot att öka social hållbarhet. Enligt det nationella målet för arkitektur, form och design ska gestaltningen bidra till jämlika och mindre segregerade samhällen. Ändå är kunskapen kring hur detta görs i praktiken fortfarande låg. Redan i förra årets uppföljningsrapport påpekade ArkDes att det saknas uppdrag kopplade till social hållbarhet och gestaltning. Det finns fortfarande ett stort behov av vägledning och kunskapshöjande insatser för hur de sociala värdena kan integreras i både gestaltning och förvaltning på ett föredömligt sätt.

Mötesplatser och gemensamma rum är viktiga, oavsett geografi, och många initiativ finns att ta vara på. Landsbygdens markägo-förhållanden innebär särskilda utmaningar. Här finns ofta ett starkt civilsamhälle med vilja och engagemang, men ofta privata eller statliga markägare vilket innebär svårigheter för kommunen att agera. Statliga markägare som Trafikverket har sällan det lokala perspektivet i fokus, men är i många mindre orter ändå en nyckelaktör då genomfartsleder, busshållplatser, gångtunnlar eller biytor ofta är de platser

som med en medveten gestaltning skulle kunna lyfta en Orts gemensamma rum.

ArkDes menar att ett konkret kunskapsunderlag om hur gestaltning kan vara ett verktyg för exempelvis inkludering, förbättrad folkhälsa och jämlikhet behöver tas fram. Den mänskliga skalan och de mjuka värdena bör då överordnas exempelvis trafikfrågor. Här finns behov av både forskningssatsningar och vägledningar för olika typer av geografier för att överbrygga glappet mellan teori och praktik.

För att stötta lokal utveckling av goda gemensamma miljöer finns även behov av stöd utan krav på samfinansiering. Utlysningen *ArkDes Think Tank Open Call* visar tydligt att stor skillnad kan göras med små medel, särskilt utanför storstadskommunerna. Effekten av att kunna genomföra tillfälliga experiment eller tester i mindre skala, kan ha stor påverkan på framtida planering och byggande.

Hållbar utveckling efter coronapandemin

Coronapandemin har inneburit både kriser och snabba samhällsförändringar. Digital omställning och hemarbete har på kort tid förändrat sättet att använda den omgivande miljön. Stadskärnor och centralorter har drabbats hårt och står inför en ovisst framtid. Här kommer det finnas ett behov av handlingskraft. Hur ska utvecklingen hanteras på ett sätt som skapar livskraft, hållbarhet och ökad jämlikhet i linje med *Politik för gestaltad livsmiljö*? Kommuner behöver hjälp och stöd, inte bara i kris utan även i efterdyningarna av en kris.

Framöver kommer det finnas ett stort behov av forum för erfarenhetsutbyte samt kunskap om hur pandemins konsekvenser kan hanteras på bästa sätt. Att fatta aktiva beslut som – i en tid av förändrade levnadsmönster och nya förutsättningar – främjar hållbarhet, jämlikhet och kvalitet i det gestaltade är en utmaning som alla kommuner och regioner kommer behöva hantera. I detta har både stat och myndigheter ett ansvar att tillhandahålla stöd, vägledning och kunskap. Sällan har framtiden för våra fysiska miljöer varit så ovisst, så fylld av utmaningar och möjliga vägar framåt. Tydligt är dock att samverkan, lyhördhet och kunskapsutbyte kommer vara viktigt, på alla samhällets nivåer.

FOTO: ROBIN HAYES

ThinkTank 2021

Huvudredaktörer

Linda Kummel
Karin Svensson

Skribenter

Linda Kummel
Karin Svensson
Maria Burén
Stina Westlin

Grafisk form

EWO
(William Jokijärvi Andersson,
Emil Andersson, Oskar Laurin)

Typsnitt

Brezel grotesk
Times ten

Papper

Scandia 2000

© ArkDes 2021

Foto omslag

Vattentorget, Växjö
Foto: Werner Nystrand
Arkitekt: Sydväst arkitektur
och landskap, Light Bureau
(ljusdesign)

Foto s. 8–9

Furutorpsplatsen, Helsingborg
Foto: Rickard Johnsson,
Anders Ebefeldt
Arkitekt: White arkitekter,
Taiga Koponen,
Ebba Matz, Kulturhotellet,
Nola

Foto s. 26–27

Källspångsvägen,
Viskaforshem
Foto: Robin Hayes
Arkitekt: Brunnberg
& Forshed, Andreas Svensson

Foto s. 62–63

Fisksätra Folkets Hus
Foto: Fisksätra Folkets Hus,
Stena / Pixprovider
Arkitekt: Sandellsandberg,
Thomas Sandell, Ivan Grellz,
John Pantzar,
Marcus Brogren

Thinkque!

ArkDes